

Izvorni znanstveni članak

UDK: 78.091(497.581.1)“18/19“

NACRTAK

U radu se govori o koncertnom životu Zadra u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, odnosno o koncertima koji su se održavali u dvorani zadarskoga Novog kazališta (*Teatro Nuovo / Teatro Verdi*).² Rad polazi od istraživanja arhivskoga gradiva, i to koncertnih plakata, letaka i programa koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru i u Znanstvenoj knjižnici Zadar te onodobne periodike, ponajviše *Narodnoga lista*. Slijedeći nastupe brojnih domaćih i stranih umjetnika, u radu se neposredno progovara o repertoaru, publici i kritici te učestalosti koncerata u razdoblju od izgradnje Novoga kazališta 1865. do posljednjih izvedbi 1930-ih i rušenja kazališta 1945. godine. Okosnicu domicilnih glazbenih snaga činili su glazbenici zadarskoga Filharmonijskog društva koje je priređivalo pet do osam koncerata godišnje, a nerijetko su nastupali i s gostujućim umjetnicima. Na koncertnoj pozornici zadarskoga kazališta nastupali su glazbenici iz Zagreba, Splita, Rijeke i drugih gradova hrvatskih povijesnih prostora, a među »stranim« glazbenicima iz Austro-Ugarske nalazimo ponajviše one iz talijanskih i njemačkih gradova te Rusije. Na temelju uvida u koncertnu djelatnost Novoga kazališta, ne spominjući ovdje druge lokacije (Plemićko kazalište, katedrala sv. Stošije, Hrvatska čitaonica i dr.), razvidna je plodna umreženost glazbenika pod Austro-Ugarskom i kasnije talijanskom »kapom«, koja je osiguravala upućenost publike u recentnu europsku glazbenu scenu, ali i izvedbene domete.

Ključne riječi: Novo kazalište, Zadar, koncertni život, Zadarsko filharmonijsko društvo.

UVOD

Zadar je u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća vodio vrlo živ glazbeni život. Uz redovitu opernu i dramsku sezonu, koncerti su bili glavni oblik kulturno-zabavne i društvene ponude u gradu i okupljali su svekoliko građanstvo željno prepoznatljivih, ponajviše opernih nota, a s vremenom i noviteta

1 Rad je nastao u sklopu interdisciplinarnoga projekta *Teatro Nuovo / Teatro Verdi: znanstveno-popularni projekt rekonstrukcije djelovanja drugog zadarskog opernog kazališta prema sačuvanim opernim plakatima* (IP-UNIZD-2021-01) voditeljice Katice Burić Čenan. Pokrovitelj projekta bilo je Sveučilište u Zadru, a projekt je trajao od rujna 2021. do rujna 2023.

2 Zadarsko Novo kazalište (*Teatro Nuovo*) ime je dobilo zbog dugogodišnjeg djelovanja prvog opernog kazališta u Zadru – Plemićko kazalište (*Teatro Nobile*) koje je djelovalo od 1783. do 1882. Godine 1901. Novo kazalište preimenovano je u Kazalište Verdi (*Teatro Verdi*) u spomen na Giuseppea Verdija koji je te godine umro.

pretežito europske komorne scene. Zadrani su tada već imali dobro uhodani koncertni sustav koji je podrazumijevao redovitu koncertnu sezonu, gostujuće izvedbe, ali i koncertne prostore, medijska oglašavanja, glazbenu kritiku i brojnu publiku. Do osnutka Novoga kazališta 1865. koncerti su se održavali u starom Plemićkom kazalištu (*Teatro Nobile*; 1784. – 1882.), katedrali sv. Stošije te na javnim prostorima poput zadarske rive, trgova i parkova. Osim toga, glazbeni život odvijao se i unutar kućnih salona i većih dvorana kuća zadarskih plemića i drugih uglednika. S osnutkom prvoga kazališta koje je davalo u najam prostore pa tako i pozornicu, tek je manji dio koncerata prebačen u njega dok se drugi i dalje odvijao u intimnim prostorima zadarskih plemićkih kuća obitelji Luxardo, Strmić (Stermich), Salghetti-Drioli i drugih. Mnogi članovi tih obitelji bili su glazbenici i često su priređivali koncerte na kojima su i sami svirali. O tim, uglavnom amaterskim glazbenicima, naviknutim na kvalitetan zvuk glazbe i instrumenata, svjedoče malobrojni, ali zanimljivi arhivski zapisi. Tako npr. iz korespondencije zadarske obitelji Salghetti-Drioli iščitavamo o narudžbama instrumenata iz inozemstva koji su ponekad i tjednima putovali brodovima i kočijama. Giuseppe Salghetti-Drioli (Zadar, 1774. – Zadar, 1822.) bio je ugledni vlasnik tvornice likera i otac slikara Franscesca i glazbenika Giovannija. Iz brojnih pisama iščitavamo da je bio zaljubljenik u glazbu te amater u sviranju klavira i pjevanju i da se u njegovoj kući svakodnevno muziciralo.³ Već 1808., za vrijeme napoleonske opsade Zadra, Giuseppe je iz Eisenstadta naručio klavir. Doprimiti glasovir u Zadar bila je prava pustolovina jer su Zadar, kako nam govore mnoga pisma, koji je bio sveden na francusku »oružanu utvrdu«, opsjedali Englezi. Naime, zahvaljujući financijskoj moći i ugledu, pojedinci su mogli birati vrsnoću instrumenata, odnosno različite tvrtke diljem Europe koje su se bavile njihovom prodajom. Podatci iz korespondencije obitelji Salghetti-Drioli izuzetno su nam važni jer govore o postojanju određenih instrumenata, o imućnim Zadranima koji su ih naručivali usprkos trgovačkim i političkim nedaćama, ali i o ulozi glazbe u zajednici koju je činilo oko 5 000 stanovnika. Osim glazbe u salonima, Zadrani su u to vrijeme slušali opere u izvedbi talijanskih opernih trupa koje su se iz sezone u sezonu izmjenjivale u Plemićkom kazalištu. Brojnost i raznolikost glazbenih prilika početkom 19. stoljeća dovest će do pojave vrsnih domaćih i stranih glazbenika u gradu, instrumentalista, pjevača i skladatelja (Jerolim Alesani, Giovanni Cigala, Luigi Basinello i dr.) te osnivanja prvoga glazbenog društva – *Società Filarmonica di Zara*, 1858.

3 Katica Burić Čenan: Zadarski skladatelj Giovanni Salghetti-Drioli (1814. – 1868.). Kulturno-društveni poticaji stvaranja glazbenog opusa, u: *Lisinski /Jelačić. Glazba, umjetnost i politika: revolucije i restauracije u Europi i Hrvatskoj 1815. – 1860.*, ur. S. Tuksar, V. Katalinić, P. Babić i S. Ries, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko muzikološko društvo, 2021., 820. Usp. i Nadia Falaschini: *Homo Adriaticus: identità culturale e autocoscienza attraverso i secoli; atti del convegno internazionale di studio*, Ancona: Diabasis, Reggio Emilia, 1998., 478.

Sredinom 19. stoljeća, kada se Zadar demografski približio broju od 10 000 stanovnika, gradi se još jedno, Novo kazalište (*Teatro Nuovo*) koje je 1901. preimenovano u Kazalište Verdi (*Teatro Verdi*). I dalje se koncertiralo unutar staroga kazališta, plemićkih salona, katedrale i drugih crkava, na vanjskim lokacijama, a kasnije i u drugim prostorima poput Hrvatske čitaonice, ali se većina koncertnoga života ipak prebacila u raskošnu koncertnu dvoranu Novoga kazališta. Nova velika dvorana bila je prikladnija za nastupe većih sastava, pogotovo zbora i orkestra Zadarskoga filharmonijskog društva, ali i za orkestre Vojne (*Banda Musicale del Comune*) i Gradske glazbe (*Banda Cittadina*). Od 1880-ih osnivaju se i druga zbarska i kulturno-umjetnička društva koja su rado nastupala u Novome kazalištu. S porastom glazbenika, onih amaterskih ali i profesionalnih, kao i s pojavom novoga i modernijeg glazbenog sustava opernoga kazališta, došlo je i do bujanja i razvoja koncertnoga života koji će kvalitetom pratiti onaj operni, dramski i baletni.

Danas nije sasvim sigurno tko je bio organizator koncerata u Kazalištu, ali pretpostavljamo da je najveću ulogu u tomu imalo Kazališno dioničarsko društvo (*Società per Azioni del Teatro Nuovo*) u kojem su bili njegovi inicijatori Natale Filippi, dr. Simeone Cattich, Antonio de Stermich, Nicolò Luxardo, Giuseppe Perlini i drugi ugledni Zadranjani. Dioničari kazališta bili su njegovi vlasnici i posjedovali su 48 mjesta u prvom i drugom redu loža, odnosno, 1/48 zgrade po glavi. Godišnjom članarinom, o kojoj se raspravljalo i koju se izglasavalo na godišnjim skupštinama, davali su doprinos za troškove funkcioniranja kazališta koje su dijelom subvencionirali i Namjesništvo i Općinska uprava. Biti dioničarem kazališta bilo je statusni simbol. U nadležnosti predsjedništva Društva bili su izbor repertoara, kontakti s kazališnim agencijama, izbor impresarija, glumačke družine, glumaca i pjevača te briga o održavanju zgrade. Možemo pretpostaviti da se predsjedništvo dijelom bavilo i organiziranjem ili barem odobravanjem koncertnoga programa. Također, zasigurno su veliku ulogu u organizaciji koncerata domaćih i inozemnih glazbenika prvih godina djelovanja imali zadarski glazbenici Giovanni Salghetti-Drioli (1814. – 1868.) i potom Nikola Strmić (1839. – 1896.) koji su služeći se vlastitim kontaktima dogovarali nastupe. Naime, osim što su obojica svojedobno školovani u Italiji, i to Salghetti-Drioli kod Luigija Ricciija u Trstu, a Strmić na milanskom konzervatoriju, njihova djela izvođena su diljem talijanskih gradova, a partiture su im tiskane kod najuglednijih talijanskih nakladnika, Ricordija i Luce u Milanu i Schmidla u Trstu. O bliskim vezama zadarskih glazbenika s ponajviše talijanskim nakladnicima, impresarijima, agentima i drugim umjetnicima, danas nam svjedoče i sačuvana korespondencija te sitni tisak (ugovori, ponude, računi i sl.) unutar mnogih arhivskih fondova koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru i Znanstvenoj knjižnici Zadar.⁴

4 Obiteljski fondovi npr. Rolli, Lantana, Petricioli i dr. (Državni arhiv u Zadru), Zbirka Kazalište Verdi u Zadru (HR-DAZD-252), Zbirka Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju. Društva u Dalmaciji HR-DAZD-543, Obiteljski fond Strmić – Znanstvena knjižnica Zadar, 163943 Misc 1104/I-1) i dr.

Koncerti u zadarskom Novom kazalištu bili su redovito izvrsno posječeni. O tomu nam piše lokalna periodika (ponajviše *Narodni list, Il Dalmato* i *Osservatore Dalmato*) koja je najavljivala koncerte, davala osvrte i kritičke članke. Koncerti su najavljivani i većim plakatima koji su postavljani na gradskim punktovima (zidovima), a nerijetko su bili tiskani i koncertni programi u obliku letaka. Može se reći da su u Zadru jednako bili zastupljeni koncerti domaćih i inozemnih glazbenika. Osim lokalnih umjetnika, i to ponajviše onih proizašlih iz Zadarskog filharmonijskog društva, u Zadar su dolazili umjetnici iz drugih krajeva Dalmacije – Splita, Šibenika, Dubrovnika te Zagreba, Varaždina itd. Osim toga, često su dolazili inozemni glazbenici, ponajviše iz Italije, npr. Trsta, Milana, Venecije te Austrije, Rusije i dr. Osim uobičajene koncertne sezone, koncerte su redovito priređivali i povodom nekih važnijih prigoda i događaja, tako npr. u siječnju povodom Nove godine; u travnju povodom obljetnice careva vjenčanja⁵ te u kolovozu povodom careva rođendana (Franjo Josip I.); u studenom povodom blagdana sv. Cecilije; a u prosincu povodom ispraćaja Stare godine. I rođendani skladatelja poput W. A. Mozarta, L. van Beethovena, F. von Suppèa i F. Weingartnera⁶ bili su dobar povod za koncerte. Česti su bili i dobrotvorni koncerti, npr. za gradsku siročad, za dobrobit napuštene djece, pomoć udovicama i siročadi kapelnikā vojne glazbe, za siromašne učenike, za udovice članova zadarskog radničkog društva, za mlade nadarene glazbenike koji nastavljaju školovanje u inozemstvu, za izgradnju gradskih perivoja⁷ itd.

KONCERTI FILHARMONIJSKOGA DRUŠTVA U NOVOM KAZALIŠTU

Zadarsko Novo kazalište imalo je tri dvorane – opernu, koncertnu i plesnu. Koncertna dvorana nalazila se na drugome katu i imala je čak četiristo mjesta.⁸ Lokalno Filharmonijsko društvo (*Società Filarmonica di Zara*) koje je osnovano tek nekoliko godina prije otvorenja Novoga kazališta (1858.), od početaka je funkcioniralo kao glazbena institucija. Do osnutka Novoga kazališta djelovalo je ponajviše u okviru staroga kazališta, a onda Društvo seli uredi i redovite koncerte u nove kazališne prostore.

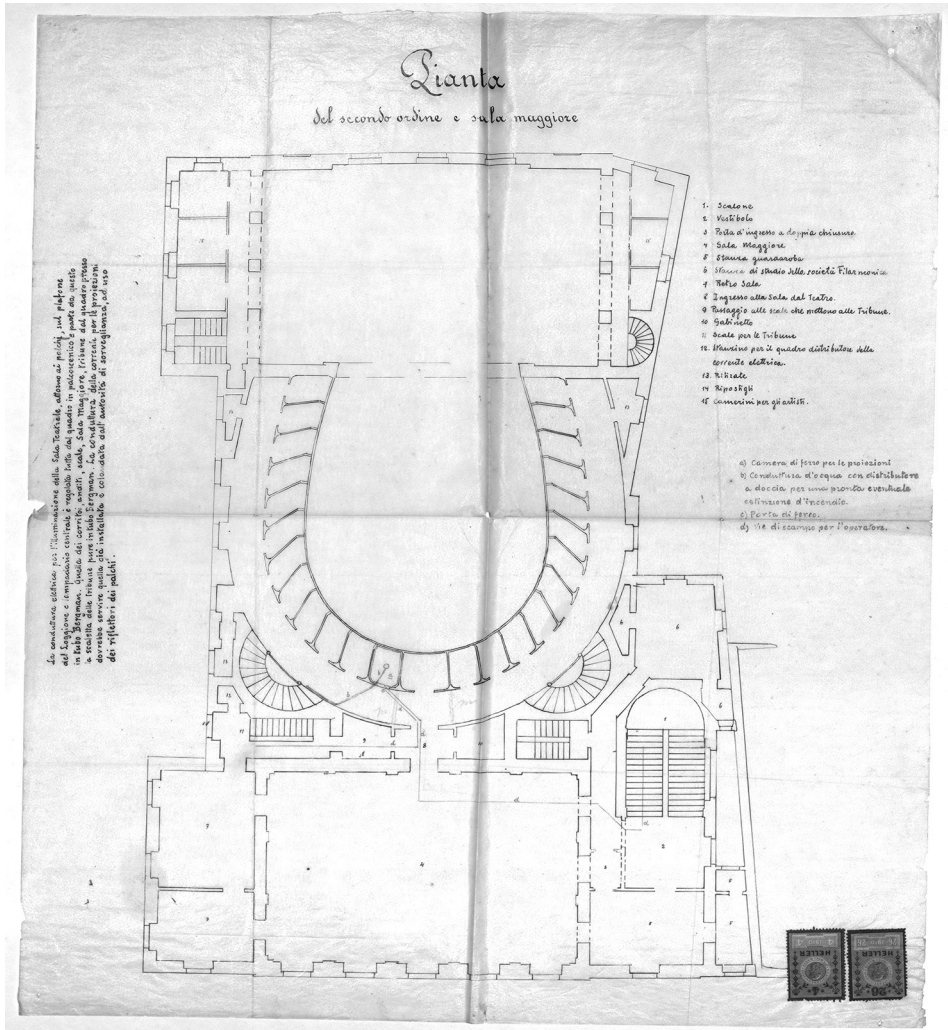
5 Dana 24. travnja 1854. vjenčali su se u Beču austrijski car Franjo Josip I. i bavarska princeza Elizabeta.

6 Skladatelj Felix von Weingartner, pl. Münzberg rođen je u Zadru 2. lipnja 1863.

7 Danas Perivoj kraljice Jelene Madijevke (nekad *Giardino pubblico di Zara*) i Perivoj Vladimira Nazora (nekad Perivoj Blažekovića).

8 Zanimljiva je usporedba s kapacitetima današnjih koncertnih dvorana u Zadru, npr. dvorana Braće Bersa (Kneževa palača) raspolaže sa 120 sjedećih mjesta, Svečana dvorana Sveučilišta u Zadru s 200, Polivalentna dvorana u Providurovoj palači cca 150, Multimedijalna dvorana u Kneževoj palači cca 50, a HNK cca 600 mjesta.

Slika 1. Tlocrt drugog kata Novog kazališta, s popisom prostorija. Velika koncertna dvorana prikazana je na dnu slike.⁹

Budući da je od početka Društvo osiguravalo glazbenu izobrazbu iz violine, klavira i pjevanja, okupljalo je i mnoštvo djece i mladih (*allievi*) koji su redovito dobivali priliku iskazati se na javnim koncertima, nerijetko uziskusne glazbenike.¹⁰ Najveću okosnicu Društva činili su glazbeni amateri, tzv. *diletanti* koji su

⁹ HR-DAZD – Obiteljski fond Rolli, 355, 109.

¹⁰ Zanimljivo je da se već početkom 20. stoljeća (1908.) u Zadru otvara i glazbena škola unutar pjevačkoga društva »Zoranić« gdje je bilo moguće sustavno učiti klavir, violinu, tamburicu i solopjevanje. Već 1909., škola je brojila 70 učenika i učenica (*Narodni list*, 1909., 48-55). Od rujna 1909. škola je nudila i poduku iz oboe, fagota, flaute i klarineta te zbornog pjevanja. Godine 1914. škola je uređena prema nastavnoj osnovi bečke glazbene akademije, na čelu s upraviteljem F. Ledererom. Ivana Tomić Ferić i Katica Burić Čenan: *Crtime iz povi-*

iskustvom i glazbenim znanjem bili gotovo na razini profesionalnih glazbenika. Profesionalaca poput Nikole Strmića (Zadar, 839. – Zadar, 1896.) koji je bio prvi violinist orkestra, skladatelj i organizator, te Antonija Ravasija (Bergamo, 1835. – Zadar, 1912.), vokalnog i pijanističkog pedagoga, zborovođe, dirigenta i pijaniste, bilo je malo, ali su uz diletante te brojne pripravnike s vremenom podizali kvalitetu izvedbi te širili repertoar.¹¹ Osim glazbene poduke koju su od početaka provodili, i to s izvrsnim pedagogima, Društvo je oformilo i orkestar koji je znatno napredovao. Koncerti Filharmonijskoga društva slijedili su uobičajenu strukturu programa – poznate operne arije i instrumentalne brojeve izvodili su solisti uz društveni zbor i orkestar. Od osamdesetih godina 19. stoljeća, a zahvaljujući upravo Ravasiju i Strmiću, repertoar Filharmonije razvijao se i širio na komornu glazbu, i to prvenstveno onu poznatih romantičara (Beethoven, Mendelssohn, Liszt, Schubert, Chopin i Rubinstein). U gotovo stoljetnom djelovanju Filharmonija je ostvarila izvanredan repertoarni uspjeh, čiji su pokazatelj ne samo brojni koncerti već i izvedbe vrhunskih djela glazbene umjetnosti. Među vrhuncima Filharmonijinih izvedbi ističemo nekoliko: Rossinijev *Stabat Mater* već 1860. te Haydnov oratorij *Sedam posljednjih Spasiteljevih riječi na križu* u kojem je 1868. sudjelovao osamdeset jedan izvođač! Izvanredno ostvarenje bilo je i postavljanje gotovo cijele Verdijeve opere *Travijata (La Traviata)* 1865.,¹² a 1885. Filharmonija je potpuno samostalno izvela Rossinijevu operu *Seviljski brijač (Il barbiere di Siviglia)*, kada su solisti bili zadarski pjevači svjetskoga ugleda, braća Antonio i Gaetano Pini-Corsi.¹³ Brojni su još koncerti Filharmonijskoga društva ostvareni na pozornici Kazališta ili pak u katedrali sv. Stošije. Zasižno najvažnija karika u tomu bio je dirigent Antonio Ravasio¹⁴ kojega je nakon gotovo pedeset godina djelovanja na tom mjestu zamijenio talijanski skladatelj i dirigent Giometto Giometti (Firenca, 1885. – Firenca, 1928.).¹⁵

jesti glazbenoga obrazovanja u Kraljevini Dalmaciji (1867. – 1918.): dvije studije slučaja, u: *Glazbena pedagogija u svjetlu sadašnjih i budućih promjena 7. Multidisciplinarna susretišta: istraživanja glazbenoga odgoja i obrazovanja*. Zbornik radova Sedmoga međunarodnog simpozija glazbenih pedagoga, ur. Sabina Vidulin, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Muzička akademija u Puli, 2021., 179-207.

11 O Nikoli Strmiću i Antoniju Ravasiju vidi više u Katica Burić Čenan: Nikola Strmić i Antonio Ravasio – nositelji glazbenoga života u Zadru u drugoj polovini 19. stoljeća, *Bašćinski glasi*, knj. 13, 2017. – 2018., 121-142.

12 U Državnom arhivu u Zadru, unutar zbirke Muzikalije, čuvaju se partitura i dionice kojima su se filharmoničari tada služili. HR-DAZD-379, Zbirka muzikalija.

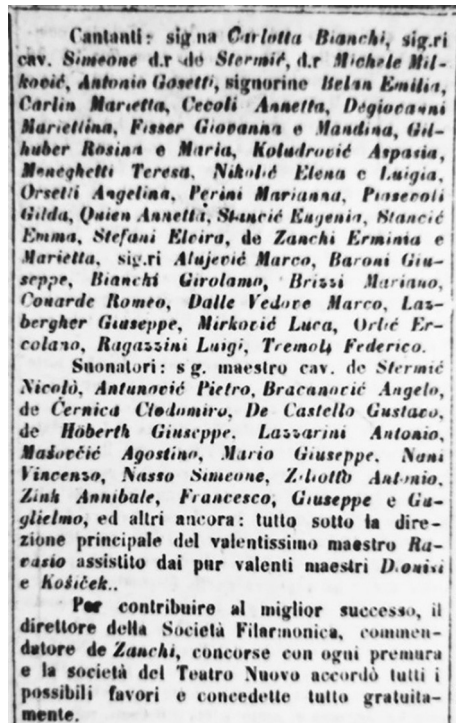
13 Katica Burić Čenan: *Zadarski slavuji – braća Antonio i Gaetano Pini-Corsi*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022.

14 Više o djelovanju Zadarskoga filharmonijskog društva vidi u Katica Burić Čenan: Pjevači i pjevačice u okviru Zadarske filharmonije – prilog istraživanju zadarske glazbene prošlosti u drugoj polovini 19. stoljeća, *Arti Musices*, 49/2, 2018., 269-302.

15 Giometto Giometti je bio firentinski skladatelj i dirigent koji dirigirao orkestrom Filharmonijskog društva nakon smrti Antonija Ravasija. U Zadar je pozvan 1912., a u Zadru je djelovao do 1928., s prekidom između 1915. i 1919. Mnoge Giomettijeve skladbe često su se izvodile u Zadru, i to s velikim uspjehom. Nakon što je stigao u Zadar, nastavio je s priređivanjem redovitih koncerata Društva, s naglaskom na orkestralnu glazbu. Prvi zabilježen koncert

Vratimo se koncertima u kazalištu. Filharmonija je priređivala redovite vokalno-instrumentalne koncerte do osam puta godišnje, a nerijetko su mnogi solisti Društva nastupali s kazališnim orkestrom te s gostujućim glazbenicima iz mnogih krajeva Austro-Ugarske.¹⁶ Brojni su koncerti Filharmonije imali veliki odjek u lokalnim novinama, a među najznačajnijim je zasigurno onaj održan u svibnju 1870. povodom prikupljanja prihoda za izgradnju novih gradskih perivoja.¹⁷ Na koncertu je sudjelovao veliki broj zadarskih glazbenika, članovi Društva, kazališnog orkestra te vojna glazba pukovnije nadvojvode Alberta, a program je trajao čak tri i pol sata! Tom je prilikom kazalište posjetilo preko tisuću posjetitelja.¹⁸

Slika 2. Glazbenici na koncertu povodom prikupljanja prihoda za izgradnju novih gradskih perivoja.¹⁹

pod Giomettijevim vodstvom bio je povodom rođendana Felixa Weingartnera, u sklopu čega su se, dva dana zaredom, (7. i 9. lipnja, 1913.) u kazalištu izvodila njegova djela. Mnoga Giomettijeva djela danas se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru. Više o tim djelima vidi u Katica Burić Čenan: *Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvoga svjetskog rata*, doktorska disertacija, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016., 93-94.

16 O repertoaru Filharmonije vidi u Katica Burić Čenan: *Dokumentalistički pristup...*, 280-291.

17 Riječ je o današnjem Perivoju Vladimira Nazora koji je sagrađen 1888. godine.

18 *Il Nazionale*, 30. travnja 1870, br. 35/9.

19 *Ibid.*

Jedan od značajnijih koncerata u Kazalištu dogodio se u svibnju 1881. povodom vjenčanja prijestolonasljednika Rudolfa II. i belgijske princeze Stefanije. Osim brojnih svečanosti,²⁰ u njihovu je čast održan i koncert kojem je prisustvovao kraljev namjesnik uz ostale predstavnike vlasti. Program koncerta slijedio je uobičajenu strukturu: nakon orkestralnog uvoda (Weber, *Strijelac vilenjak*; *Freyschütz*) slijedili su dueti i arije (Flotow, *Marta*; Tosti, *romanza*; Filippi, »Perche?« Donizetti, *Lucia di Lammermoor*; Verdi, *I due Foscari*; Bellini, *I puritani*; Cagnoni, *Papà Martin*) te na kraju klavirski komadi (Liszt/Meyerbeer, *Africana*) i zbor-ski finale (Rossini, *Semiramide*). Skupinom vrsnih zadarskih umjetnika (mlada sopranistica S. Maddalena i *contessina* Vojnović, iskusni glazbenici – soprani-stica C. Defranceschi, tenor A. Gosetti, bariton A. Simonelli, bas F. Picot i klavi-ristica L. Schreiber) ravnao je Antonio Ravasio koji je »noseći se rijetkom strplji-vošću protiv tisuću poteškoća, u organiziranju zbornskih i orkestralnih komada, ponudio raznolik i zanimljiv program.«²¹

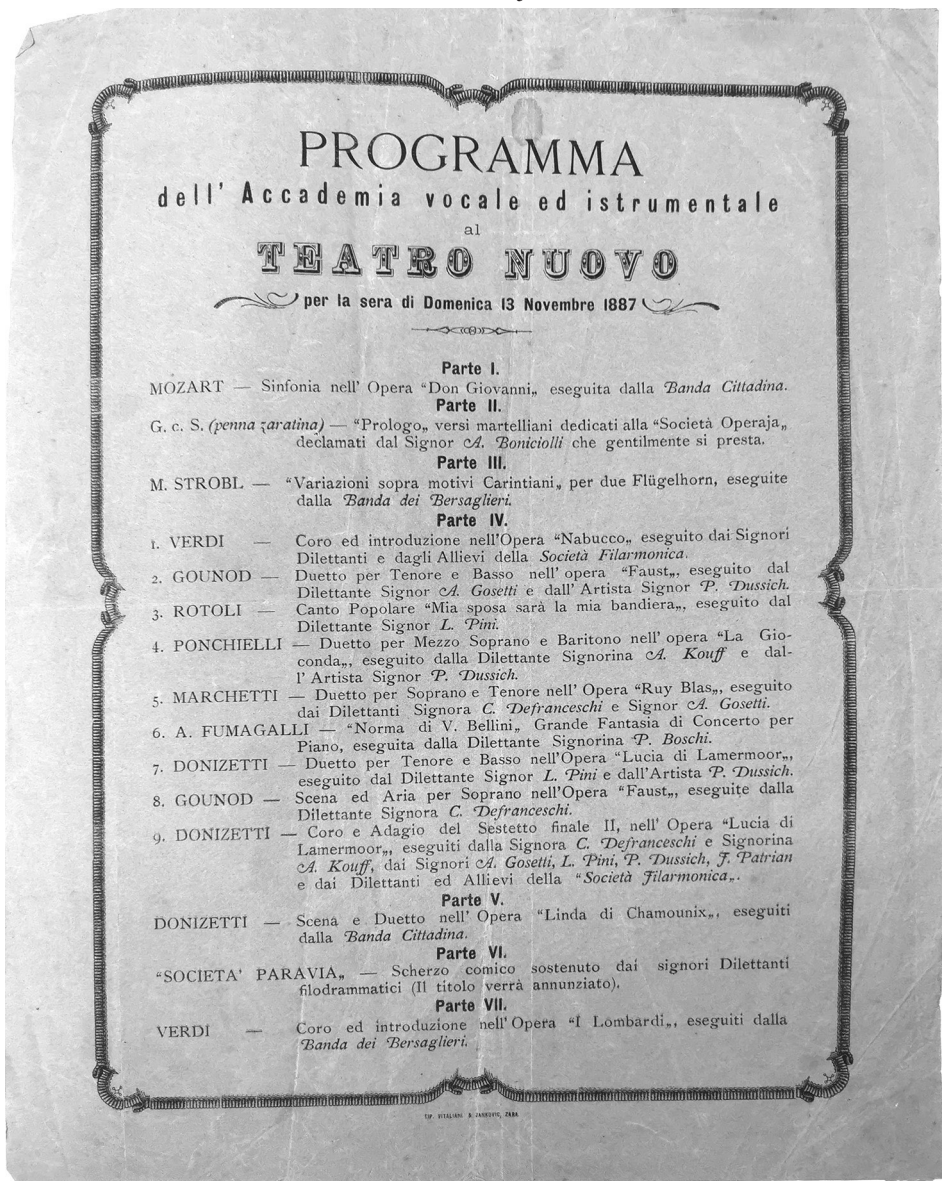
Zboru i orkestru Filharmonije znali su se pridružiti i drugi gradski glazbenici, najčešće članovi Vojne i Gradske glazbe. Čini se da ti orkestri uglavnom nisu samostalno nastupali na kazališnoj pozornici, ali jedan takav koncert ipak bilje-žimo 1887. kada je Gradska glazba (*Banda Cittadina*) uz pomoć Glazbe streljač-koga društva (*Bande dei Bersaglieri*) te zbora pripravnika i diletanata Filharmo-nijskoga društva priredila vokalno-instrumentalnu akademiju. Na manifestaciji koja se sastojala od sedam dijelova mogli su se čuti ulomci iz poznatih oper-nih djela, ali i šaljivi dramski ulomci. Skoro deset godina nakon toga, 1896., *Banda Comunale* uz članove zbora *Corale Zaratina*²² organizirala je vokalno-instrumentalni koncert povodom blagdana sv. Šime. Bilo je to veliko slavlje na kojem se predstavila i nova kazališna električna rasvjeta! Osim Beethovenove uvertire iz opere *Fidelio*, brojni glazbenici izvodili su zanimljiv i raznovrstan program, poput Popperove Poloneze za violončelo u izvedbi zadarske profesori-ce, violončelistice A. Fabbri²³ te Vieuxtempsove *Fantasia appassionata* za vio-linu u izvedbi zadarskoga dirigenta, skladatelja i violinista L. Levija.

20 Gradska glazba svirala je gradskim ulicama, u katedrali je bila svečana misa, »grad je bio narešen sagovim, zastavami, pjesmami, i cviećem. Uvečer obća rasvjeta grada, i svetčana glasbena zabava u novom kazalištu.« *Narodni list*, 11. svibnja 1881., 36/20. U idućem broju *Narodnoga lista* izvještavaju o komičnom uvodu u svečanost jer je »predstavnik talijanskog grada Zadra..., iz obćinske lože... natucao nekakvu nazdravicu tako izprekidano, da je bilo pucati od smieha, uzprkos svoj ozbiljnosti svečanog časa. *Komičnost* pak stigne svoj vrhunac, kad obćinski predstavnik zaključí, sa *viva* princeši *nevjesti Sofiji*, umjesto *nevjesti Stefaniji!*« *Narodni list*, 14. svibnja 1881., 37/20.

21 *Narodni list*, 18. svibnja 1881., 38/20.

22 Riječ je o Gradskom društvu za zbornsko pjevanje (*Società corale cittadina in Zara*) osno-vanom 1891. godine. Više o ovom društvu vidi u Katica Burić Čenan: *Dokumentalistički pri-stup...*, 95-96.

23 Vrlo je vjerojatno da je violončelistica Fabbri, majka glazbenika Umberta Fabbrija (Ale-ssandria, Italija, 1880. – Zagreb, 1960.) koji je nakon školovanja u Bologni djelovao u Zagrebu (od 1906.) kao profesor violončela na glazbenoj školi HGZ-a i Muzičkoj akademiji. Fabbri je

Slika 3. Plakat za vokalno-instrumentalnu akademiju u Kazalištu.²⁴

bio i utemeljitelj Zagrebačkoga kvarteta, soločelist orkestarsa HNK-a i Zagrebačke filharmonije te njezin višegodišnji umjetnički ravnatelj. Usp. *** Fabbri, Umberto. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18790>

²⁴ Plakat se nalazi u zbirci Kazališni plakati u Znanstvenoj knjižnici u Zadru. Budući da zbirka nije katalogizirana i inventarizirana, za sada još ne postoji signatura plakata. Ovim putem zahvaljujem djelatnicima Znanstvene knjižnice Zadar na ustupljenim materijalima.

KONCERTI »DOMAĆIH« GOSTUJUĆIH GLAZBENIKA U NOVOME KAZALIŠTU

Na pozornici Novoga kazališta, osim lokalnih, redovito su nastupali i glazbenici iz različitih dijelova Austro-Ugarske Monarhije. Publika je posebno bila otvorena za mlade umjetničke snage te ih je gotovo uvijek bodrila snažnim pljeskom i ovacijama. O ovim koncertima danas saznajemo ponajviše iz sačuvanih arhivskih dokumenata, plakata, letaka i programskih knjižica, koji nam nude samo osnovne informacije o sudionicima i programu, ali i iz novinskih članaka, tek ponekad s kritičkim osvrtima.

U ovom poglavlju osvrnut ću se na gostujuće glazbenike koji su dolazili iz hrvatskih povijesnih krajeva – Zagreba, Osijeka, Rijeke, Splita itd.

Među ranijim gostujućim umjetnicima u Zadru (1866.) bio je **Ivan Adelman** (Krk, 1843. – ?)²⁵ proslavljeni violinist iz Krka koji se školovao u Milanu, a kasnije (oko 1916.) djelovao u Londonu. Adelman potječe iz ugledne krčke obitelji njemačkoga podrijetla. Njegov djed Jakov bio je, uz ostalo, violinist i flautist i ravnao je gradskim orkestrom. Zapravo, smatra se da je upravo Jakov osnovao Glazbeno društvo u Krku (*Società filarmonica in Veglia*) kao i njegov amaterski orkestar.²⁶ Zanimljivo je, također, da je Jakov prijateljevao s Marcom Battagellom iz Zadra,²⁷ čija djela su pronađena u Jakovljevoj ostavštini. U Zadru je često gostovao i šibenski pjevač **Francesco Mazzoleni** (Šibenik, 1828. – Posillipo/Napulj, 1908.) koji je tijekom godina često surađivao sa zadarskim Filharmonijskim društvom. U Zadru je nastupao mnogo puta, nerijetko i s ostalim članovima obitelji – suprugom Antoniettom, sinom Glaucom i kćeri Idom. Najčešće su nastupali uz pratnju zadarskog Filharmonijskog orkestra te Gradske glazbe, a na jednom takvom, i to humanitarnom koncertu za dalmatinske invalide, u prosincu 1878., Mazzoleni je uz operne arije Puccinija, Mercadantea, Verdija, Rossinija i dr., izveo i jednu ariju iz Strmićeve opere *La madre Slava*.²⁸ O ovim koncertima periodika izvještava da su bili iznimni i uvijek dobro posjećeni.²⁹ Mazzolenijevo prijateljstvo sa Zadranima ovjekovječeno je fotografijom koju je posvetio Filharmoniji, ali i njegovim nastupima u Americi na kojima je izvodio skladbu *Nina, magari* Zadranina Giovannija Salghettija-Driolija, skladanu upravo za njega.³⁰

25 Prema Hrvatskom biografskom leksikonu. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=315> Nije poznato kada je i gdje umro Ivan Adelman.

26 Jakov Adelman (Brescia, 1770. – Krk, 1853.) bio je glazbenik, ali i pokrajinski inspektor kraljevskih šuma. Zaslužan je stvaranje i očuvanje vrijedne zbirke od oko 160 sačuvanih skladbi komorne i orkestarske literature koja se čuva u knjižnici košljunskoga franjevačkog samostana. Jakovljevi sin, a Ivanov otac. Antun, bio je načelnik grada te je, među ostalim, uređivao poznatu biblioteku Algarotti. Usp. Ladislav Šaban: Adelman, Jakov, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1983. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=315>

27 Više o Marcu Battagelu vidi u Katica Burić Čenan: *Marco Battagel di Zara: Sonata za trio (oboa, klarineta, fagot) i gitaru*, (predgovor partituri), HUOKU 2019.

28 *Narodni list*, 7. prosinca 1878., 96/17.

29 *Narodni list*, 4. prosinac 1878., 95/17.

30 Usp. Katica Burić Čenan: *Zadarski slavuji – braća Antonio i Gaetano Pini-Corsi*, Sveu-

Među najistaknutijim domaćim gostima svakako su bili i mladi violinist **Franjo Krežma** (Osijek, 1862. – Frankfurt na Majni 1881.) i njegova sestra pijanistica **Anka** (Osijek, 1859 – Zagreb, 1914). koji su u Zadar došli u svibnju 1879. U Zadru su Krežme održali dva koncerta, u Čitaonici i u Kazalištu, a lokalne novine su ih danima prije najavljivale da su »glasoviti hrvatski glasbari...; toliko pohvaljeni sa svoje riedke vještine u Beču, Trstu, Rimu, Parisu...;«³¹ te »...glasoviti hrvatski umjetnik sa gudalicom..., prvi vještak u njegovoj struci..., praćen na glasoviru svojom sestrom Ankom, koja majstorski udara.«³² Na naslovnicama čak dvaju brojeva *Narodnoga lista* pišu o Franji Krežmi s podacima o njegovom životnom i profesionalnom putu. Dotičući se svih najvažnijih uspjeha u Krežminoj karijeri, autor članka ukazuje i na neke strane novine koje ga hvale. Uz to, opisuje njegov fizički izgled: »...oči su mu crne, crna mu kosa pada do ramena, a lice mu je blijedo, stas lanan i vitak. Kako ti pak on stoji kada gudi! U njega lice samo ti govori: ostalo mu je tielo nepomično...«³³ Zadrani su očito bili upućeni u Krežmine uspjehe pa ne čudi da su oba koncerta bila iznimno posjećena. Na koncertu u Kazalištu, prema novinskom napisu, umjetnici su već s dolaskom na pozornicu dobili burni pljesak te su sa svakom izvedbom ovacije bile sve burnije. Publika je bila ushićena pa »pljeskanju i usklikima »dobro«, »bravo« nije bilo kraja ni konca.«³⁴ Novine navode da je Krežma

(...) već stekao svjetsko ime; njega su već slavili (...) u Evropi, osobito u Italiji i u Francuskoj, pa naša pohvala ne bi ništa mogla dodati njegovoj slavi (...) Ali ako se (...) drugi narodi dive, Dalmatinac se ima i ponositi s njime, jer onaj mladić, koji gudeč gudalicu, znade sviet začarati svojom vještinom, i iz onih žica znade vaditi take glasove (...) to je Hrvat; - on je sin našega naroda. Da, naš je Franjo Krežma, koji nas je u novom kazalištu u subotu i u nedjelju na večer prav zanio, i ukazalo nam kako gudalačke žice mogu izraziti najnježnija čuvstva ljudske duše, kad je ta duša umjetnička kao što je njegova, i kad je čovjek nadahnut kao Krežma umjetničkim genijem i mi mu se radujemo još kao skladatelju, te želimo da on svojim skladanjem dade narodni značaj. Nam je veoma ugodno što je čitaonica Zadarska odmah prve večeri položila njemu liepi vienac, a sestri mu kitu cvieća veoma majstorski uradjenu. I Anka Krežma, ona je umjetnica dostojna svoga brata i svake pohvale vrjedna. Ona udara o glasovir, te je vješto brata pratila i vješto sama odigrala nekoliko komada (...) Nju su obasuli cviećem sa velike lože u subotu neki članovi čitaonice, a u nedjelju njima se je sdržio sa druge strane skup gimnazijalaca, koji je iste večeri pridao mladim umjetnikom pjesmicu, koju u podlistku priobćujemo (...).³⁵

Na koncertu je Krežma očarao Zadrane violinističkom vještinom svirajući djela Paganinija, Wieniawskog, Alarda i Raffaa, ali ona vlastita, romancu *Mon rêve*, *Arabesque* i *Scherzino*.³⁶ Kritika oduševljeno opisuje njegovu vještinu te navodi: »intonacija mu je bez prigovora; gudi silno i milo, točno i nepresijano, lako i živo; pa se nije čuditi, jeli obćinstvo kad ga sluša uprav do kraja zanešeno i kadgod do

čilište u Zadru, 2022., 143.

31 *Narodni list*, 5. ožujka 1879., 19/18.

32 *Narodni list*, 30. travnja 1879., 34/18.

33 *Narodni list*, 14. svibnja 1879., 38/18.

34 *Narodni list*, 30. travnja 1879., 34/18.

35 *Ibid.*

36 *Narodni list*, 5. ožujka 1879., 9/18.

samih suza ganuto.«³⁷ Na koncertima su uz Franju i Anku Krežma svirali i zadarski violinist Nikola Strmić i stanoviti slovenski umjetnik A. Vaupotić »koji je obe večeri udarao vješto u gitaru.«³⁸ Nakon Zadra Krežme su nastavili svoju dalmatinsku turneju uključujući gradove Šibenik, Split, Dubrovnik i Kotor, a Zadrani su se oprostili od njih napisom »Grad Zadar zasvjedočit će zastalno one večeri da znade cijeniti liepe umjetnosti i njihove riedke velikane.«³⁹ Desetak godina kasnije (1888.), Zadranima se predstavio bas **Ivan Škarneo** (Giovanni Scarneo; Milna na Braču, oko 1840. – ?),⁴⁰ a već tada novine izvještavaju o njegovoj reputaciji u Europi, Moskvi i Aleksandriji. Navode da je Škarneov glas »simpatičan, jak i dubok, sladko mu se prelieva i kroz najmučnije glasbene klance.«⁴¹ Zadarske novine hvale Škarneov nastup koji je popratilo mnoštvo Zadrana »premda je uz ovu ljetnu sparinu kazalište malo privlačivo i ugodno, ipak one večeri svak bi još bio želio ostati, da se i nadalje nasladjuje liepoj zabavi.« I nadalje, »obćinstvo mu je neprestance povladjivalo, a prisilili su ga i da ponovi Boitovu pjesan, žvižda iz opere »Mefistofele«⁴² Uz Škarnea su nastupale i »dražestne diletantice gospođice Berettini i Sala, ko i dobar bariton gospodina Patrian« koji »izvrstno obaviše svoju zadaću.«⁴³ Zadrani su pozdravili mladoga Bračanina riječima u novinama: »Našemu Škarneu želimo uz to najbujnijih lovora na polju lijepe umjetnosti!«⁴⁴ Iste godine u kazalištu je nastupala i mlada violinistica **Giuseppina (Josica) Scaramelli** (Venecija?, 1842. – Trst, 1932.) iz Rijeke, kći Giuseppea Alessandra Scaramellija (Trst, 1817. – Venecija 1876.) uglednoga dirigenta riječkoga kazališnog orkestra.⁴⁵ Iz novina saznajemo da je Giuseppina »izvrstna umjetnica na guslah« nastupila čak tri puta, i to u filharmonijskom prostoru Novoga kazališta, u Namjesničkoj palači⁴⁶ te u vojnom kazinu. Riječanka je nastupala uz stovitvu pjevačicu Sala te uz pjevača Patriana, uz koje je ostavila izvrstan dojam na Zadrane pa lokalne novine navode da je njezin koncert bio jedna od najboljih priredbi u organizaciji Filharmonijskog društva.⁴⁷

37 *Narodni list*, 17. svibnja 1879., 39/18.

38 *Ibid.*

39 *Narodni list*, 7. svibnja 1879., 36/18.

40 Marija Barbieri ga navodi kao Ivan Škarnić, što možda nije najbolja varijanta prezimena. Usp. Marija Barbieri: Giovanni Scarneo (Ivan Škarnić). <https://www.opera.hr/index.php?p=article&id=2979>

41 *Narodni list*, 18. srpanj 1888., 56/26.

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*

44 *Ibid.*

45 Lovorka Ruck: Glazbeni život u Rijeci u 19. stoljeću, *Arti Musices*, 35/2, 2004., 188.

46 Danas Kneževa palača.

47 *Narodni list*, 7. studenog 1888., 88/27.

Slika 4. Riječka violinistica Giuseppina (Josica) Scaramelli 1890-ih.⁴⁸

Početak 20. stoljeća uprava Teatra Verdi⁴⁹ pokazala je izrazito priklanjanje talijanaškim strujama. Nekoliko primjera svjedoči o tomu: u svibnju 1901. za vrijeme trodnevnog gostovanja talijanskog glumca Ermetea Novellija u kazalištu, zadarski Hrvati su mu namjeravali odati priznanje uručivanjem vijenca s hrvatskom trobojnicom i poslali su pismenu molbu za dopuštenje. Uprava kazališta odgovorila je negativno, i to na talijanskom jeziku, objašnjavajući kako je riječ o remećenju pravilnika kazališta; kazališnom izvjestitelju *Narodnog lista* uskraćena je novinarska ulaznica jer je uprava odlučila da je mogu dobiti samo urednici talijanskih listova ili onih koji izvješća donose na talijanskom jeziku;⁵⁰ 1904. glasovitom ruskom zboru Slavjanski uskraćen je nastup u kazalištu;⁵¹ a 1905. društvo Sokol odbijeno je kada je htjelo unajmiti kazališnu koncertnu dvoranu za priređivanje koncerata. *Narodni list* navodi:

Ako se je koncertna dvorana mogla pozajmivati socijalistima za političke konferencije, zašto da se uzkrati Hrvatima za koncerte? Napokon se ne smije zaboraviti, da između dioničara kazališta ima i liepi broj Hrvata! (...) doživili smo diplomatsko izvijanje o »nesporazumljenju«. Nije kavalirski!⁵²

48 Wiki Tree: Giuseppina Carolina Scaramelli (1842 – 1932) <https://www.wikitree.com/photo.php/b/ba/Scaramelli-6.jpg> Autor portreta je Umberto Veruda, 1890. Objavio David Martínez-Celis 2020. Na istoj mrežnoj stranici navodi se da je umjetnica Scarameli završila Glazbenu akademiju Franz Liszt u Budimpešti.

49 Povodom smrti Giuseppea Verdija ravnateljstvo zadarskoga kazališta odlučilo je preimenovali Teatro Nuovo u Teatro Giuseppe Verdi.

50 Ana Vidić: *Glazbeni život Zadra 1860. do 1918*. Diplomski rad.

51 Zbor je tom prilikom održao čak tri koncerta u dvorani Hrvatske čitaonice, a potom je, prema navodu iz novina, otputovao u Senj. Vidi *Narodni list*, 3. prosinca 1904., 97/43.

52 *Narodni list*, 8. travnja 1905., 28/44.

Ipak, nešto ranije, u travnju 1904., Kazalište Verdi ugostilo je **Marka Vuškovića** (Supetar na otoku Braču, 1877. – Zagreb, 1960.), mladoga splitskog pjevača rodom s Brača,⁵³ koji je svoje glazbene početke ostvario upravo u Zadru. Naime, Vušković je od 1900. do 1903. djelovao kao računarski činovnik pri Ministarstvu prosvjete u Zadru,⁵⁴ pohađao je vojnu školu i uzimao satove pjevanja kod uglednoga Antonija Ravasija. Prema autorici Mariji Barbieri, koja je 2019. prema umjetnikovoj autobiografiji napisala monografiju, Vušković o tom događaju piše: »Pošto sam marljivo posjećivao školu kod Ravasija koja mi je bila od velike koristi i napretka, dotjerao sam ulogu Silve u velikom finalu Eranija, veliku ariju i recitativ Filipa iz opere Don Carlosa i rondo iz opere Faust. (...) Koncert je bio u kazalištu do zadnjeg mjesta rasprodan. Ravasio je s rijetkom sposobnošću savladao sklad orkestra s pozornicom. Ovacije su bile poslije svake točke frenetične...«⁵⁵ Nakon koncerta Vuškoviću su čestitali Ravasio i dr. Hočevar (predsjednik financijske uprave, kasnije dvorski savjetnik) i uručili mu dokument o premještanju u Beč, i to riječima: »Evo vam krila, a sada letite u svijet.«⁵⁶ Na koncertu je prisustvovalo »najotmenije občinstvo« (...) »namjesnik sa gospodjom, pa predsjednik prizivnog sudišta D. r Gertscher, dvorski savjetnik Hočevar, itd.«⁵⁷ Vuškoviću su se na koncertnoj pozornici kazališta pridružili lokalni umjetnici: sopranistica Rovaro-Brizzi, tenor Begini te »učitelj« Zink.⁵⁸ *Narodni list* piše da je Vušković u Beču položio državni glazbeni ispit pri c. i k. komisiji, i to s »odličnim uspjehom«⁵⁹ i da se nakon putovanja u Dubrovnik vraća u Zadar kako bi, uz tamburaški sastav društva Sokol, održao koncert u Čitaonici.⁶⁰ Nakon zadarskih koncerata Vušković je ostvario iznimnu karijeru najprije u zagrebačkom kazalištu, a potom i diljem europskih pozornica.⁶¹

53 Marija Barbieri: *Marko Vušković, Supetranin svjetskoga glasa, Golden Voice from Supetar*, Narodna knjižnica Supetar, 2019.

54 M. Barbieri: Marko Vušković..., 9. Prema Vuškovićevoj autobiografiji. Barbieri ne navodi preciznije podatke o Vuškovićevoj autobiografiji pa ni one je li tiskana ili ne.

55 M. Barbieri: *Marko Vušković...*, 9. Autorica Barbieri nije priložila Vuškovićev rukopis pa ovdje citiramo ulomak iz Barbierijeve monografije.

56 M. Barbieri: *Marko Vušković...*, 10.

57 *Narodni list*, 13. travnja 1904., 30/43.

58 *Ibid.*

59 Položiti ispit pred carskom i kraljevskom komisijom zasigurno je podrazumijevalo dobiti diplomu bečkoga konzervatorija.

60 *Narodni list*, 13. travnja 1904., 30/43. Vušković spada u krug mladih splitskih glazbenika, pjevača i instrumentalista koje početkom 20. stoljeća čine: pijanist Josip Bozzotti, violinist Armando Meneghello-Dinčić, tenori Noe Matošić i Ivan Škrivanić, te sopranistice Cvijeta pl. Cindro i Etti Maroli Pecinić. Vidi više u Ivana Tomić Ferić: *Skica za glazbenu sliku Splita u jeku Velikoga rata (1914-1918)*, u: *Prvi svjetski rat (1914.-1918.) i glazba. Skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji / The Great War (1914-1918) and Music. Compositional Strategies, Performing Practices, and Social Impacts*, ur. Stanislav Tuksar i Monika Jurić Janjik, Zagreb: HMD, 2019., 653-677.

61 M. Barbieri: *Marko Vušković...*, *ibid.*

KONCERTI GLAZBENIKA IZ DRUGIH ZEMALJA AUSTRO-UGARSKE

U zadarskom su kazalištu najviše gostovali umjetnici iz Italije, ali i iz drugih krajeva tadašnje Austro-Ugarske. Među prvim gostujućim umjetnicima u novoj koncertnoj dvorani Kazališta (1875.), uoči izvedbe komedije *Lo Strategemma di Carolina* talijanskoga dramatičara Davida Chiossona (1820. – 1873.) bili su mladi umjetnici A. Ravaglia i P. Cigolini, pripravnici milanskoga konzervatorija, a svirali su uz zadarski trio – N. Strmić, G. Höberth i A. Ravasio.⁶² Među prvim gostujućim glazbenicima bila je i bečka harfistica **Theresa Zamara** (Beč, 1856. – Beč, 1927.), kći bečkoga harfista Antonija, skladatelja i profesora na bečkom konzervatoriju koji je često gostovao u Dalmaciji.⁶³ Zamara je Zadranima, 1876., kako je i bilo uobičajeno, priredila dva koncerta.⁶⁴

Slika 5. Mlada bečka harfistica Theresa Zamara 1880. godine.⁶⁵

62 Informacije s plakata koji se nalaze u zbirci Kazališni plakati Znanstvene knjižnice u Zadru.

63 Theresin otac Zamara Antonio (Milano, 1829. – Beč, 1901.) bio je austrijski harfist i skladatelj talijanskoga podrijetla. Kao solist harfist djelovao je punih pedeset godina u u bečkom Hofoper te je predavao na Bečkom konzervatoriju. Među njegovim učenicima bio je i Eduard Strauss. Osim Therese, i Antonijev sin Alfred bio je proslavljeni harfist i skladatelj. Obitelj Zamara je dugi niz godina nastupala diljem Hrvatske i Dalmacije. Usp. Alice Lawson Aber-Count: Zamara, Antonio, *Grove Music Online* <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.30805>

64 Theresa Zamara je nerijetko nastupala i u drugim krajevima hrvatskih povijesnih zemalja. O tomu više u Rajka Dobronić-Mazzoni: Obitelj bečkih harfista Zamara i Marche des Croates Antona Zamare, *Arti musices*, 34/1-2, 2003., 187-197.

65 Autor portreta umjetnice je Josef Székely. Vlasnik portreta je Bildarchiv Austria. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ThereseZamara.jpg>

Zadarski gost bio je i tada mladi devetogodišnji pijanist **Giovanni Gianetti** (Napulj, 1869. – Rio de Janeiro, 1934.)⁶⁶ koji je prvoga dana nove, 1878. godine zadarskoj publici izveo mahom preradbe poznatih opernih djela. Giovanni Gianetti već je kao sedmogodišnjak nastupao u Austriji, a potom je u Trstu nastavio školovanje. Godine 1882. u Beču je upisao konzervatorij i tamo skladao svoju prvu operu *La fanciulla degli Amidei*. Školovao se i u Comu te u Milanu, a tijekom života, osim skladanja,⁶⁷ dirigiranja (Trst i Rijeka) i koncertiranja, djelovao je i kao umjetnički ravnatelj mnogih glazbenih institucija (Napulj, San Remo, Rio de Janeiro, Madrid i dr.).⁶⁸

Godinu dana kasnije (veljača 1879.), u zadarskom Novom kazalištu koncert su održali stanoviti umjetnici violinistica **Terna** i tenor **Bertolini**, o kojima danas nemamo drugih saznanja, a 1880. nastupao je talijanski ksilofonist **Uberto Crispini** (?–?) koji je u Beču stekao ugled proizvodnjom specifične verzije ovoga instrumenta. O Crispinijevim nastupima također iščitavamo u talijanskoj, austrijskoj i drugoj inozemnoj literaturi,⁶⁹ a o njegovu nastupu u Zadru izvještava *Narodni list* koji navodi da »čudnovate zvukove izvadja sa xilophona, svirala sastavljena od drva i slame«. Crispini je izveo obrade djela Verdija i Petrelle, ali i neka vlastita poput npr. *Alexandro-polka (Polka Alexandria)*⁷⁰ i tada ga je »obćinstvo pozdravilo burnim oduševljenjem«. ⁷¹ Osim Crispinija, zanimljiv gost u Zadru (1883.) bio je i mladi **Virgil Placidi** (?–?), talijanski slijepi violončelist koji je te večeri nastupao uz zadarske glazbenike, Antonija Ravasija, Nikolu Strmića i glazbenike Vojne glazbe.⁷² O Placidiju iščitavamo uglavnom iz talijanskih časopisa, pa tako u *Rivista della Beneficenza pubblica* iz 1881. saznajemo da je bio učenik također slijepoga maestra Peliosanta Ambrogie i da su njegove nastupe prepoznali i uvažavali domaći (talijanski) i britanski stručnjaci. Navode i da će uskoro otići u Kairo gdje će predavati na lokalnom zavodu za

66 Gary Galván i Martha Furman Schleifer (ur.): *Latin American classical composers: a biographical dictionary*, Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield, 2016., 77. https://www.google.hr/books/edition/Latin_American_Classical_Composers/JrZnC-gAAQBAJ?hl=hr&gbpv=1&dq=Giovanni+Gianetti+piano&pg=PA77&printsec=frontcover

67 Njegove najpoznatije opere su *L'Erebo* (1991.), *Milena* (1897.), *Don Marzio* (1903.) i dr. Usp. Oscar Thompson i Bruce Bohle (ur.): Giovanni Gianetti, *The International Cyclopedia of Music and Musicians*, ur. Oscar Thompson, New York; Toronto: Dodd, Mead & Company; London: J.M. Dent & Sons LTD, 1975., 818. https://www.google.hr/books/edition/The_International_Cyclopedia_of_Music_an/aX7UtLXMCJUC?hl=hr&gbpv=1&dq=Gianetti+Giovanni,+The+International+Cyclopedia+of+Music&pg=PA818&printsec=frontcover

68 Luca Giannetti: Giannetti, Giovanni, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 54 (2000). https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giannetti_%28Dizionario-Biografico%29/. Predavao je kompoziciju na novoosnovanom konzervatoriju u Rio de Janeiru. Usp. i Gary Galván i Martha Furman Schleifer (ur.): *Latin American Classical Composers: A Biographical Dictionary*, 2016., 77.

69 Npr. *Laibacher Tagblatt*, 24. siječnja 1880., 19/13.

70 *Narodni list*, 10. ožujka 1880., 20/19. *Il Dalmato*, 1880, br. 21.

71 *Narodni list*, 13. ožujka, 1880, 21/19.

72 *Narodni list*, 14. ožujka 1883., 24/223. Usp. i *L'Arte*, 28. veljače 1882., 4/12.

slijepce.⁷³ Godine 1887. dva uzastopna koncerta u Novom kazalištu ostvarila je poznata talijanska flautistica **Maria Bianchini** (Venecija, 1835. – ?, 1910.), nekadašnja učenica uglednoga flautista i skladatelja Giulia Briccialdija (Terni, 1818. – Firenca, 1881.).⁷⁴ Bianchini je bila renomirana flautistica iznimne europske karijere o kojoj je pisao i ugledni Eduard Hanslick (Prag, 1825.– Baden bei Wien, 1904.).⁷⁵ Zapravo, čini se da joj je upravo Hanslick, nekoliko godina ranije otvorio vrata mnogih koncertnih dvorana predstavivši je značajnom rečenicom: »Konačno, rijetkost na velikom koncertnom tržištu: Signora Bianchini, flautistica virtuozka«. ⁷⁶ Naime, ni u posljednjoj trećini 19. stoljeća, žena-flautistica nije bila uobičajena pojava. O njezinu sviranju Hanslick navodi da »ima dobar pristup, dug dah i snažan ton, koliko se razumno može očekivati od dame« i da je »neuoobičajenost prizora bila manje očita nego što smo pretpostavljali; Signora Bianchini, visoka figura simpatične jednostavnosti i prirodnog ponašanja, suzdržavala se od ružnih izobličenja usana i kratkog puhanja koje može lako ugroziti estetski dojam sviranja flaute«. Hanslickova recenzija privukla je znatnu pozornost tadašnjih medija, pa ju u samo petnaestak dana prevode strane novine – engleski *Musical World* (28. veljače), američki *Dwight's Journal of Music* (10. travnja) i dr. I bečki list *FritschMW* posvećuje više pažnje tom »glazbenom kuriozitetu« nego umjetničkom dojmu te navodi: »iako s žalosnim žaljenjem što toliko talenta i truda nisu upotrijebljeni na prikladnijem instrumentu za solističko izvođenje – ili čak za pjevanje«. ⁷⁷ Zanimljivo je da se jedne češke novine, nakon koncerta 1880. u Pragu, prisjećaju flautisticā već dvadesetih i tridesetih godina 19. stoljeća, ali se svejedno pitaju: »zašto dama bira flautu, omiljeni instrument velikog Fridrika Pruskog, kao koncertni instrument.«⁷⁸

Zadarska glazbena kritika nije se bavila takvim pitanjima. *Narodni list* izvještava:

Tko je imao prigodu da sluša u prošlu nedjelju u večer, u velikoj dvorani »Novog kazališta« Zadarskog, vještakinju na fruli Mariju Bianchini, mogao se je uvjeriti da ona ne spada među lažne celebritete, koje samo pusta reklama svetom proslavljuje, a u kojih nema nikakve prave umjetničke vrline...⁷⁹

73 *** *Rivista della Beneficenza pubblica*, Milano: Tipografia Emilio Civelli, 31. siječanj 1881., 1/9., 441. Drugi izvor također navodi da je Virgilio Placidi diplomirao i na Milanskom konzervatoriju. *L'Arte*, 28. veljače 1882., 4712.

74 Leonardo De Lorenzo: *My Complete Story of the Flute: The Instrument, The Performer, The Music*, 1992., 220.

75 Eduard Hanslick: *Concerte, Componisten und Virtuosen der letzten fünfzehn Jahre, 1870-1885*, Berlin: Allgemeiner Berein für Deutsche Literatur, 1886., 287-288.

76 Kritika koncerta 13. veljače. 1880. u Beču. *Neue Freie Presse*, 18. veljače 1880. Prema Maria Bianchini: Markus Gärtner (FH, La France Musicale, hrsg. von Léon u. Marie Escudier, Paris 1837–1848.), Sophie Drinker Institut © 2010/2022 Freia Hoffmann. <https://www.sophie-drinker-institut.de/bianchini-maria>

77 *FritschMW*, 1880., 160. Prema: <https://www.sophie-drinker-institut.de/bianchini-maria>

78 *Prager Tagblatt*, 10. ožujka 1880. Prema: <https://www.sophie-drinker-institut.de/bianchini-maria>

79 *Narodni list*, 9. veljače 1887., 12/26.

Slika 6. Plakat za drugi koncert flautistice Marije Bianchini.⁸⁰

Teatro Nuovo di Zara. 19

AVVISO STRAORDINARIO.

Per la sera di Domenica, 8 Maggio 1887, alle 8 prec.

La rinomata concertista di Flauto Sig.^a

Maria Bianchini

di ritorno dal suo viaggio artistico in Dalmazia, avrà l'onore di offrire in detta sera sulle scene del Teatro Nuovo un

Grandioso Trattenimento

ISTRUMENTALE, VOCALE E DRAMMATICO

colla gentile cooperazione della Banda Cittadina, di alcuni dilettanti filodrammatici, dell'artista di canto sig. Pietro Dussich, nonché dell'esimo sig. maestro A. Ravasio.

PARTE PRIMA.

1. MERCADANTE. — Sinfonia dell'opera **Emma d'Antiochia**, eseguita dalla Banda Cittadina.
2. **LUCREZIA BORGIA**
Scherzo comico in un atto di B. PRADA, eseguito dalla sig.^a L. Köppel, e dai sigg. E. de Lupi e S. Cosmini.
3. BRICCIALDI — **Giardinetto di Perugia**, per flauto eseguito dalla concertista sig.^a M. Bianchini.
4. VERDI. — Aria dell'opera **L'Ebreo**, eseguita dall'artista sig. P. Dussich.

PARTE SECONDA.

5. MASINI. — Concerto sulla **Norma**, per flauto, eseguito dalla concertista sig.^a M. Bianchini.
6. ROSSINI. — Duetto dell'opera **Semiramide**, eseguito dalla Banda Cittadina.
7. CRACAMP. — **Fantasia**, per flauto, eseguita dalla concertista sig.^a M. Bianchini.
8. **MARITIAMO LA SUOCERA**
Commedia in un atto, di COLORNO, eseguita dalle sigg.^{ne}: A. ed L. Köppel, N. N., e dai sigg. G. Woditzka e L. Cosmini.

Viglietto d'Ingresso:

Platea e Palehi soldi 50 - Loggione soldi 25 - Scanni soldi 20.

Tip. Trubini & Fucini, Zara.

Bianchini je na programu prvoga zadarskog koncerta imala tri djela, »Le carezze« Briccialdija, »Arie valacche« Dopplera, i »Capriccio« Cardija, ali i obradbe ulomaka poznatih romantičnih opera (npr. Bellinijeve *Norme*) čija je sama autorka. Uz Bianchini, na koncertu su svirali i zadarski glazbenici, Antonio Ravasio

80 Zbirka Kazališni plakati. Znanstvena knjižnica Zadar.

koji ju je pratio na klaviru »riedkom valjanošću...«⁸¹ te sopranistica Defranceschi, tenori Dušić, Gosetti i Pini koji su »iz osobite sućuti prema vještakinji, pjevali vrlo liepo...«⁸² Kritika također izvještava da je zadarska publika burno pljeskala umjetnici i da je dvorana bila puna usprkos visokoj cijeni ulaznica od 70 novčića, ali i iznimnoj hladnoći.⁸³ Nakon Zadra Bianchini je otputovala u Split, a prema navodu na tiskanom plakatu, bila je na povratku s dalmatinske turneje.⁸⁴ Zanimljivo je da je Maria Bianchini samo šest godina ranije nastupala u Parizu i prema pariškim novinama, prva je (žena) flaustistica za koju se ikad čulo u Parizu.⁸⁵

U svibnju 1893. u Zadru je gostovao češki violinist i skladatelj **František Ondříček** (Prag 1857. – Milano, 1922.) kojega Zadrani nazivaju »čuvani naš brat Čeh«⁸⁶. Ondříček je dvije godine prije toga postao počasnim članom ugledne Londonske filharmonije (*Philharmonic Society of London*),⁸⁷ a u Zadru je nastupao uz suprugu, pjevačicu Anu Carev-Ondříček te uz pijanista Augusta Fränckea. Svoju virtuoznost Ondříček je dočarao djelima romantičnih autora, Mendelssohna (»Koncert za violinu«), Liszta (»Zvonce za glasovir« i »večernji piev za violin«), Schumanna (»vječito micanje za violin«), Martinija (»Plaisir d'amour«), Marchesija (»La toletta«), Lauba (»Polonaise za violin«) te Paganinijevim *Le Strege* kojima je, prema navodima lokalnih novina, unio osvježenje izvodeći originalnu, prvenstveno instrumentalnu glazbu razdoblja romantike.⁸⁸ Zadrani su odali priznanje Ondříčeku posjećenošću koncerta, a ugledni pjesnik Rikard Katalinić Jeretov (Volosko, 1869. – Split, 1954.)⁸⁹ napisao je sonet u njegovu čast:

Zvonjelica

Dvaput veće zanieli me tvoji
Zlatnih struna glasovi ti bajni,
Vodili me, gdje se šire sjajni
Božanstveni vilin-perivoji!

81 *Narodni list*, 9. veljače 1887., 12/26.

82 *Ibid.*

83 *Narodni list*, 9. veljače 1887., 12/26. Novine izvještavaju o velikoj hladnoći, 2, 3, stupnja ispod nule.

84 Bianchini je nastupala i u Zagrebu u travnju iste godine. Usp. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za književnost i teatrologiju, sv. 6., 1980., 259.

85 *Le Ménestrel: journal de musique*, 2. siječnja 1881., 5/47., 38. U Parizu je nastupala i petnaest dana poslije. Usp. *Le Ménestrel: journal de musique* 16. siječnja 1881. 7/47., 56. Nastupala je ponovno i 1886.

86 *Narodni list*, 3. svibnja 1893., 35/32.

87 Danas Royal Philharmonic Society.

88 *Narodni list*, 3. svibnja 1893., 35/32.

89 Katalinić Jeretov je u Zadru boravio od 1890. do 1897. te od 1900. do 1913. kada je radio kao trgovački činovnik i poslovni partner u tvrtki »Čorak i drug«, dok se u međuvremenu u Münchenu, Parizu i Londonu stručno usavršavao te proučavao jezike i književnost. Vidi više u Šunjić Ankica: Katalinić Jeretov, Rikard, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=191>

Poneli me, a u prostor rajni
I ja začuh angjeoske pjesme,
Milen šapat nadzemaljske česme,
Bajnu pjesmu svih duhova tajni!

Sa visoka, sa nebeskog čara
Spustile me tvoje čarne strune
U prostore, gdje prokletstvo hara!

Svih glasova gusle su ti pune
Tvojoj gudbi nigdje nema para
Ona plače, smije se i kune!

Zadar, 1 svibnja 1893.
Rikard Katalinić Jeretov⁹⁰

Godine 1904. Ondriček je ponovno u Zadru. Novine izvještavaju da je ovaj »gla-
soviti češki virtuoz« najprije gostovao na Visu (13. svibnja), a potom je u Zadru
priredio dva koncerta – kod namjesnika gdje je »bio je pozvan samo službeni
sviet« te navečer u Kazalištu u prostoru Filharmonijskoga društva.⁹¹ O češkome
umjetniku nerijetko piše i časopis *Sv. Cecilija* te tako navodi da je mnogo puta
gostovao u Zagrebu (1885., 1901., 1917., itd.), a zanimljivo je da mu prilikom
gostovanja 1885. zagrebački Česi priređuju u »češkoj besjedi prijateljsko veče«.⁹²

Veliki događaj u Zadru bio je i koncert zbora uglednoga ruskog zborovođe **Dimi-
trija Agrenjeva Slavjanskog** koji je 1895. godine bio na velikoj turneji po Dal-
maciji. Osim u kazališnoj koncertnoj dvorani, Zbor je nastupao i u katoličkom
bogoslavnom sjemeništu te u sklopu bogoslužja u pravoslavnoj crkvi svetog Ilije
proroka na dan sv. Save. Zbor je brojio pedeset članova, a u njemu su pjevale i
dirigentova supruga Olga te kći Nadežda. Na njihovu repertoaru bila je ruska
tradicijiska glazba, nerijetko u obradama Slavjanskoga i njegove supruge, a u
Zadru su, uz ostalo, izvodili i obrednu rusku svatovsku pjesmu *Uz ja zoloto horo-
nju* te pjesme *Crnobrvi crnooki*, *Kalinska Malinska*, *Ivuška*, *Dol po ulicie* i *Ej
uhnem*.⁹³ Nije to bio prvi posjet ruskoga zbora našim prostorima. Naime, 1890.
Slavjanski je sa zborom nastupao u Zagrebu, pa je po uzoru na njega, prema
navođenju Hrvatske enciklopedije, Vjekoslav Klaić u suradnji s Ivanom pl.
Zajcem i Vjenceslavom Novakom pokrenuo niz koncerata s hrvatskim narod-
nim popijevkama.⁹⁴ Jedan od takvih koncerata bio je u Osijeku kada je Sla-
vjanski obilježavao 25. obljetnicu umjetničkoga djelovanja.⁹⁵ Nakon Zadra

90 *Narodni list*, 3. svibnja 1893., 35/32.

91 *Narodni list*, 18. svibnja 1904., 40/43.

92 *S. Cecilija*, lipanj, kolovoz 1929., 4/23., 129.

93 *Narodni list*, 30. siječnja 1895., 9/34.

94 *** Agrenjev-Slavjanski, Dimitrij Aleksandrovič, *Hrvatska enciklopedija* (1941) 1, 111.
<https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=654>

95 Brankica Ban: Strossmayer i glazba, u: *Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke
politike – europski realiteti*. 200. obljetnica rođenja Josipa Jurja Strossmayera, ur. Ž. Pavić, I.
Žužul i dr. Osijek, 2016., 11-27.

zbor je nastavio dalmatinsku turneju, i to u gradove »Šibenik, pa za Split i dalje do Cetinja«. ⁹⁶

Godine 1904. u zadarskoj je kazališnoj dvorani koncert održao i mladi njemački violinist **Oton (Otto) Silhavy** (? – ?) ⁹⁷ uz klavirsku pratnju Ide Suska (? – ?). O pijanistici Suska danas nemamo podataka, a o Silhavyju pišu uglavnom njemačke novine spominjući njegova sudjelovanja u različitim, uglavnom njemačkim koncertnim programima. ⁹⁸ U Zadru je 1906. nastupao i tada ugledni američki violinist rumunjskoga podrijetla **Franz Kneisel** (? , 1865. – ?, 1926.) ⁹⁹ koji je kao dvadesetogodišnjak bio prva violina u bostonskom simfonijskom orkestru. Kneisel je kasnije bio ravnatelj violinskoga odjela na novoosnovanom Institute of Musical Arts (1905.), koji je preimenovan u Juilliard School. ¹⁰⁰ Zadarska je novinska kritika prepoznala Kneiselovu virtuoznost, navodeći da je izvanredan te da su mu »izvedbene mogućnosti savršene..., a svira, što no riječ, svom dušom...«, ali da je program bio dugotrajan te je zamorio slušatelje. ¹⁰¹ Nekoliko mjeseci kasnije zanimljiv koncert priredio je umjetnički par **Bendazzi-Garulli**. Riječ je o talijanskoj sopranistici Ernestini Bendazzi-Garulli (Napulj, 1864. – Trst, 1931.) koja je ostvarila vrijednu karijeru uglavnom u Italiji, ¹⁰² te njezinu suprugu, tenoru Alfonsu Garulliju (Bologna 1856. – Bologna, 1915.). Par Bendazzi-Garulli u Zadru je priredio program u obliku *variètè* koncerta, ali, prema navodima iz lokalnih novina, događaj se nije odviše svidio Zadranima. Naime, u prvom, glazbenom dijelu priredbe umjetnici su izveli sola i duete, npr. »Dva granadira« R. Schumanna »koja su bila bisirana« ¹⁰³. Svidjela im se i trilogija »Pierrot et Pierrette« – »zgodno udešeni poutpourri poznatih motiva iz ranih opera« te se »obćinstvo zabavljalo ugodnim glasbenim reminiscencijama« ¹⁰⁴.

⁹⁶ *Narodni list*, 26. siječnja 1895., 8/34.

⁹⁷ Jedan od poznatijih Silhavijevih učenika bio je glazbenik i skladatelj František Domažlický (1913. – 1997.) Usp. <https://www.musicbase.cz/composers/144-domazlicky-frantisek/page/5/#content>

⁹⁸ Npr. *Musikalishes Wochenblatt*, 24. lipnja 1909., 13/14., 206. Ingeborg Schreiber: *Max Reger in seinen Konzerten: Programme der Konzerte Regers*, 1981., 273. Usp. Wilhelm Joseph von Wasielewski: *Die Violine und ihre Meister*, Leipzig: Breitkopf u. Hartel, 1920., 65.

⁹⁹ Vidi: Frederick Herman Martens: *Violin Mastery: Talks with Master Violinists and Teachers*, New York: Frederick A. Stokes Company, 1919., 60-74. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/15535/pg15535-images.html>

¹⁰⁰ Brad Hill: *American Popular Music: Classical*, ur. R. Carlin, 2005., 127. (*e-book*)

¹⁰¹ *Narodni list*, 11. siječnja 1906., 4/45.

¹⁰² Njezina majka bila je poznata sopranistica Luigia Bendazzi (1829. – 1901.), a otac dirigent i vokalni pedagog Benedetto Secchi. Nakon prve poduke kod oca vrlo je brzo započela koncertnu karijeru. Debitirala je kao solistica u Rossinijevu *Stabat Mater* u rimskom Teatro Constanzi (1884.). Godine 1887. udala se za tenora Alfonsa Garullija s kojim je nerijetko nastupala i snimila nekoliko audiozapisa. Nakon umirovljenja nastanila se u Trstu gdje je podučavala pjevanje. <http://forgottenoperasingers.blogspot.com/2012/03/ernestina-bendazzi-garulli-naples-1864.html> Usp. i *** Luigia Bendazzi, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 8, 1966. https://www.treccani.it/enciclopedia/luigia-bendazzi_%28Dizionario-Biografico%29/

¹⁰³ *Narodni list*, 18. lipnja 1911., 49/18.

¹⁰⁴ *Ibid.*

Međutim, dramski dio koncerta nije dobro primljen pa novine navode: »Tršćanski filodramatici ne uzdižu se ni najmanje nad običnim diletantima. Poslije druge farse obćinstvo je psikalo. S razlogom.«¹⁰⁵

Slika 7. Plakat za koncert glazbenice Dolores Galli u zadarskom kazalištu 1908. godine.¹⁰⁶

SALA
del
Teatro Giuseppe Verdi
Sabato 19 Settembre 1908
alle ore 8¹/₂ pom. precise

GRANDE CONCERTO
svolto dalla Professoressa d'Arpa Sig.na
Dolores Galli
con la gentile cooperazione della Signorina
Laura de Draganić-Veranzio e dei Signori
M.o Giuseppe Zink e Carlo Pio Bianchi.

PROGRAMMA

1. Cimino — *Amor ti chiedo* — Romanza per Br. Sig. Bianchi.
2. Hauser — *Rapsodia Ungherese* — per violino con accomp. d'Arpa Sig.r M.o Zink e Sig.na **Prof.a Galli.**
3. F. Schuberth { — a) *Sul sepolcro d'Anselmo* —
— b) *Notte e sogni* —
Melodie per S. Sig.na L. de Draganić.
4. G. Lorenzi . . — *Il canto delle Muse* — Grande Fantasia per Arpa Sig.na **Prof.a Galli.**
5. U. Giordano. — *Andrea Chenier* — Monologo di Gérard per Br. Sig.r Bianchi.
6. A. Catalani . . — *Vally* — Romanza per S. con acomp. d'Arpa Sig.ne Laura de Draganić e **Prof.a Galli.**
7. C. Gounod. . — *Marcia Solenne* — per Arpa e Pianof. Sig.na **Prof.a Galli** e M.o Parisini.

Siederà al piano il distinto M.o della Società Filarmonica Ferruc. Parisini.

Ingresso alla sala Cor. 1.60 — per studenti, corpi musicali e ragazzi C. I.

Premiata Tipografia E. Vitaliani — Zara.

105 *Narodni list*, 27. prosinca 1906., 104 /45.

106 Zbirka Kazališni plakati. Znanstvena knjižnica Zadar.

Godine 1908. u Zadru je veliki koncert (*Grande Concerto*) održala ugledna talijanska harfistica (*Professoressa d'Arpa*) **Dolores Galli** (? – ?), a u suradnji s domaćim glazbenicima, mladom Laurom de Draganić-Veranzio,¹⁰⁷ Giuseppeom Zinkom, Carlom Pijom Bianchi te uz klavirsku pratnju talijanskoga glazbenika **Ferruccia Parisinija** (Bologna, 1876. – 1923.) koji je tih godina djelovao i kao dirigent Zadarske filharmonije.¹⁰⁸ Parisini je bio pijanist i skladatelj, učenik kod svoga oca, prof. Parisinija, a kasnije u bolonjskom *Liceo musicale* gdje je studirao kompoziciju, orgulje, klavir i estetiku glazbe i potom pjevanje u školi Melchiora Vidala u Milanu (1894. – 1898.). Bio je dirigent gradskih i crkvenih orkestara u mnogim talijanskim gradovima.¹⁰⁹ Parisini se u Zadru zadržao od 1906. do 1908. i u tom je razdoblju zajedno s domaćim glazbenicima, violinistom Spadom i violončelistom Frauwollnerom osnovao *Trio zaratini*. Na koncertu harfistice Galli, Parisinija i zadarskih glazbenika izvedena su djela Cimina, Hausera, Schuberta, Giordana, Catalanija i Gounoda.¹¹⁰

Iste godine u Zadru je gostovao i tršćanski kvartet – **Quartetto Triestino** koji su tada činili glazbenici Augusto Jancovich, Giuseppe Viezzoli, Manlio Dudovich i Dino Baraldi.¹¹¹ U to vrijeme jedan od poznatijih europskih kvarteta – Quartetto Triestino, u Zadar je dolazio nekoliko godina (1909., 1910., 1911.), i Zadranima je prenosio reprezentativna djela europskoga klasičnog i romantičnog repertoara.¹¹² Na njihovu bogatom programu u Zadru bila su djela od Haydna, Beethovena, Griega, Čajkovskog, Dvořáka, Smetane, do onih najsuvremenijih, npr. Debussyja.¹¹³ Zadarske novine redovito su najavljivale i pratile njihove koncerte progovarajući detaljno o programu i izvanrednim izvedbenim vještinama glazbenika. O koncertu u ožujku 1909. *Narodni list* među ostalim navodi:

(...) Dubokim shvaćanjem i vanrednom tehničkom vještinom ova četiri umjetnika interpretiraju misli i osjećaje velikih glazbenika. U kazalištu nije bilo mnogo svieta – sve sama elita, koja je umjetnicima burno odobravala. Ovaj kvartet odputovao je sinoć u Split, gdje će također pirediti jedan koncert.¹¹⁴

107 O umjetnici Lauri pl. Draganić ne znamo mnogo. U lipnju 1907., pjevala je na koncertu Hrvatskoga Sokola i Vojne glazbe 22. pješačke pukovnije, i to prilikom 70. rođendana Čitaonice i 1000. opusa Ivana Zajca. Koncertom je ravnao Franjo Lederer. Usp. *Hrvatska kruna*, 1907, br. 122 i 124.

108 Arhivio di Carlo, Federico e Ferruccio Parisini, Ferruccio Parisini (sezione) (1890-1927 (date attribute)) IT-CPA-SP00001-0000181 <https://www.cittadegliarchivi.it/pages/getTree/sysCodeId:IT-CPA-ST0068-0000001/archCode:ST0068/levelType:high/>

109 Arhivio di Carlo, Federico e Ferruccio Parisini...

110 Zbirka Kazališni plakati. Znanstvena knjižnica Zadar.

111 *Il Dalmata*, 21. ožujka 1908., 23. Vidi i novine: *Narodni list*, 25. ožujka 1908., 25.; *Il Dalmata*, 24.-25. ožujka 1908., 24.; *Il Dalmata*, 28. ožujka 1909., 25.; *Il Dalmata*, 10. ožujka 1909., 29.; *Il Dalmata*, 14. ožujka 1909., 30.

112 Tršćanski kvartet je u mnogo navrata gostovao u Zagrebu. Vidi više u Vjera Katalinić i Vilena Vrbanić: Quartetto Triestino and the Early Zagreb Chamber Music Tradition. *Quartetto Triestino: Gloria Fin de Siècle – Disgregazione bellica – Redenzione – Studi e Testimonianze*, ur. Massimo Favento, Trst: Lumen Harmonicum, 2016., 95-104.

113 *Narodni list*, 22. travnja 1912., 32/50.

114 *Narodni list*, 14. travnja, 1909., 30.

Zadrani su i 1912. dupkom napunili kazališnu dvoranu i s »riedkim užitkom slušali savršeno izvajanje, te su oduševljenim odobravanjem nagradili umjetnike.«¹¹⁵

U Zadru je 1910. gostovala i talijanska sopranistica **Maria Traversi** (? – ?).¹¹⁶ U suradnji sa zadarskim violinistom Giuseppeom Zinkom i tenorom Evaristom Lerenzinijem, Traversi je izvela operne arije Leoncavalla, Donizettija, Beriota, Boitoa i stanovitog Singleeja. U izvedbi su sudjelovala i mnogobrojna djeca¹¹⁷ pa možemo pretpostaviti da su među brojnom publikom bili i njihovi roditelji. Naime, u prvom dijelu večeri djeca su izvela predstavu *Curo di bambina* zadarskoga književnika Giuseppea Sabalicha (Zadar, 1856. – 1928.), a u drugome je nastupala i mlada Teresita Traversi, kći i učenica gostujuće umjetnice, koja ju je pratila na klaviru.¹¹⁸ Velika svečanost u Zadru »...na inicijativu bečkog odbora,«¹¹⁹ priređena je u lipnju 1913. povodom pedesetog rođendana slavnoga austrijskog dirigenta i skladatelja **Felixa Weingartnera** (Zadar, 1863. – Winterthur, Švicarska, 1942.). Slavlje je trajalo dva dana, a osim glazbene akademije, u skladateljevu čast postavljena je i spomen-ploča na njegovu rodnu kuću u Ulici sv. Roka (*Calle San Rocco*)¹²⁰ i tom je prigodom glazbeno zbarsko društvo *Corale* izvelo njegovu skladbu »Molitva«.¹²¹ Na svojevrsnom koncertnom spektaklu nastupao je zbor i orkestar Filharmonijskoga društva uz orkestar pulske ratne mornarice, odnosno mješoviti zbor od ukupno 120 pjevača i orkestar od 70 instrumentalista kojima je ravnao Giometto Giometti, tadašnji dirigent orkestra Filharmonijskog društva. Brojna periodika navodi da su na koncertu izvođena Weingartnerova djela (simfonijska pjesma *Kralj Lear*, orkestralna kantata *Noć snova*, simfonija *in Sol. magg.* za veliki orkestar, romance *Svečanost ljubavi*, *Barcarola* i *Mislim često na plavo more* i dr.), i da je dirigent Giometti »učinio čudesa«.¹²² Zanimljivo je da je i Weingartnerova majka Carolina Weingartner pl. di Münzberg bila pijanistica te da je još 1862. nekoliko puta svirala uz Zadarsku filharmoniju. Nakon smrti supruga, »brzobjavnog činovnika« u Zadru, obitelj je odselila u Graz. Lokalne novine često su izvještavale o njegovim uspjesima, što su Zadrani su s ponosom pratili.¹²³ U *Narodnom listu* tako navode mnoge biografske crtice:

115 *Ibid.*

116 Nije poznato jesu li Maria Traversi i F. Traversi (glazbeni učitelj sokolskoga društva krajem 19. i početkom 20. stoljeća) u rodstvu.

117 Sudjelovala su djeca: M. Descovich, Maria Benevenia, Mary Meyer, Luigi Selmi, Ersilia Benevenia.

118 Znanstvena knjižnica Zadar. Programska knjižica. Zbirka Kazališni plakati.

119 *Narodni list*, 31. svibnja 1913., 40/52. Danas nije poznato o kakvom je Odboru riječ.

120 Na današnjoj tržnici u gradu. Nažalost, ta je zgrada srušena 1940-ih za vrijeme savezničkog bombardiranja grada.

121 *Narodni list*, 7. lipnja 1913., 44/ 52.

122 *Narodni list*, 14. lipnja 1913., 46/52.

123 Weingartner je u Zadar došao, čini se, još samo jednom i to kao 75-godišnjak. U Znanstvenoj knjižnici Zadar navodno se čuvaju i dva sveska Weingartnerove rukopisne autobiografije (*Memoirie*) koju je posvetio svom rodnom Zadru. Vrlo je zanimljivo da je nakon Drugoga svjetskog rata Weingartner tražio jugoslavensko državljanstvo, čemu svjedoči jedno njegovo sačuvano pismo.

Mladi Weingartner je još u djetinjstvu pokazivao silan talent za glasbu, te je izučio glazbenu školu u Lipskom¹²⁴ i brzo je stekao veliko ime. Stopro mu je bilo 28 godina, kad je već ravnao dvorskom orhestrom u Berlinu. Danas je poznat kao jedan od prvih dirigenata, te je pobrao slavu u Parizu, Londonu, Rimu, Bruxellesu, itd. Za nekoliko godina ravnao je Wagnerovim operama u najvećemu svjetskom kazalištu, u Metropolitan House u New Yorku. Sada pripada operu u Hamburgu, ali redovito gostuje kao dirigent u Beču i Berlinu, gdje takodjer pripređuje velike glasbene svečanosti prigodom ovog jubileja. Weingartner je napisao četiri opere (*Sacantala, Malawka, Genesisius, Orestjade*), te mnogo simfoničkih kompozicija, zborova, itd. Iztakao se takodjer na polju glasbene kritike...¹²⁵

Jedan od zanimljivijih glazbeno-plesnih događaja u Zadru priređen je 1914. kada je gostovala pariška plesačica **Zoula de Boncza** (? – ?) uz pratnju Gradskog orkestra (*orchestra cittadina*) pod vodstvom maestra Giuseppea Zinka. Na tom *Grande Concert de danses* de Boncza je plesala na glazbu pariških komičnih opera te na one Mendelssohna i Chopina, S. Straussa, Mozarta i Bizeta.¹²⁶ Poznata plesačica tih je godina rado gostovala u hrvatskim povijesnim krajevima, npr. u Osijeku i Zagrebu 1913.¹²⁷

KONCERTNA ZBIVANJA U ZADRU IZMEĐU DVAJU RATOVA

Za razdoblje od prvih ratnih do prvih poratnih godina, od 1915. do 1920., nisu sačuvani arhivski izvori (plakati i koncertni programi) koji bi svjedočili o koncertima u kazalištu. Čini se da je prvi poratni koncert bio u siječnju 1920. kada je domaće novoosnovano društvo, *Societa Orchestrale Zaratine* pod ravananjem Giometta Giommettija, izvelo instrumentalne dijelove opera Mendelssohna, Mascagnija, Catalanija, Berliozu i Rossinija. Nakon nekoliko mjeseci u Zadru je osnovano još jedno novo glazbeno društvo – *Cicolo Mandolinista Idassa*. Voditelj mandolinista bio je stanoviti Ernesto Gallessich. Od tada pa do početka Drugoga svjetskog rata, iako je umjetnički život uvelike bio podređen političkoj, i to fašističkoj ideologiji, koncertni i operni život i dalje je funkcionirao, ponekad i s iznimno vrijednim ostvarenjima. Tridesetih godina 20. stoljeća, kada se grad malo odmorio od ratnih nedaća, koncertni život ponovno buja. Zadarska filharmonija održava koncerte u Kazalištu, ali i u katedrali, gradskoj kavani te u novom kazalištu *Nazionale*. Godine 1930., Filharmonija ponovno ulaže znatan napor u rad s mladima pa u prostorijama kazališta Verdi održava nastavu iz klavira i violine, i to za početnike i naprednije pripravnike. Na koncertu u lipnju 1930. mladi su glazbenici pokazali publici što su naučili.

Krajem godine u Kazalištu je održan još jedan koncert filharmoničara u suradnji s talijanskim violončelistom **Nicolò delle Foglieom** (Bari, 1897. – ?). Uz

124 Hrvatski (i slavenski općenito) naziv za Leipzig je Lipsko. Usp. Hrvatski egzonimi. <https://egzonimi.lzmk.hr/?p=1599>

125 *Ibid.*

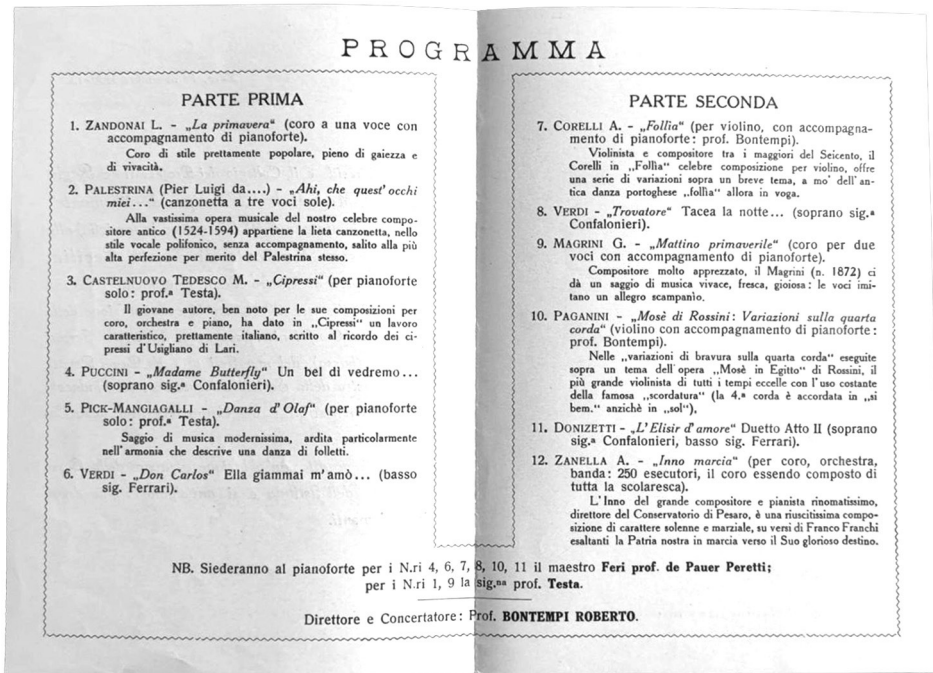
126 Znanstvena knjižnica Zadar, Zbirka Kazališni plakati.

127 Alen Biskupović: Plesna umjetnost i kritička recepcija u osječkim dnevnim listovima »Hrvatska/Narodna obrana« i »Hrvatski list/glas« od 1907. – 1945. godine, *Književna revija*, br. 1/2., 2013., 9.

gostujućeg glazbenika nastupali su i danas malo znani domaći umjetnici, bariton Riccardo Zeraushek, tenor Giovanni Schütz, pijanistica Ide Bonmassar te orkestar pod vodstvom maestra Zinka. Na repertoaru su bila djela Gounoda, Mascagnija, Giordana, Rimskog-Korsakova i dr. O lutnjistu i violončelistu Nicoli delle Foglieu danas ne znamo mnogo, ali čini se da je neko vrijeme djelovao u Pugli.¹²⁸

Značajniji koncert filharmoničara s inozemnim gostima bio je u studenom 1930. na proslavi blagdana svete Cecilije. U suorganizaciji s glazbenim institutom Principe di Piemonte,¹²⁹ u Zadru su nastupali tamošnji profesori, sopranistica **Etta Confalonieri** (? – ?) te bas Stanislao Ferrari (? – ?) uz klavirsku pratnju zadraskoga glazbenika i kroničara profesora Paurea Perettija (? – ?). Na koncertu su svirali filharmoničari uz orkestar *Sindicato Fascista Orchestrali* te uz zbor *Corpo Musicale della Colonia Agricola*. Na programu su bili ulomci iz djela mnogih talijanskih glazbenika, od Palestrine do Puccinija, a tom prilikom sakupljale su se donacije u korist Instituta.¹³⁰

Slika 8. Letak s programom koncerta iz 1930. godine.¹³¹

S političkim predznakom bio je i koncert iz 1932. kada je zadraski *Orchestra Sociale* nastupao u čast predaje borbene zastave krstarice »Zara«. ¹³² Na velikom simfonijskom koncertu u Kazalištu pod ravnanjem Luigija Colonne (Caserta,

128 Pasquale Sorrenti: *I musicisti di Puglia*, Bari: Laterza & Polo, 1966., 78.

129 Nije sigurno o kojem se točno institutu radi.

130 Koncertni letak, HR-DAZD, Tiskovine, 386, kut. 64.

131 HR-DAZD, Zbirka Tiskovine 386, 65/64.

132 Ukupno četiri ratna broda iz klase »Zara«, sagrađena početkom 1930-ih, dobila su imena

1844. – Genova, 1933.) iz Stigliana izvodila su se djela Rossinija, Boccherinija, Lullyja, Mascagnija, Verdija i dr. Prema nekim izvorima, Colonna je tada bio ravnatelj Filharmonijina orkestra.¹³³ Zanimljiv koncert u Kazalištu Verdi priredio je i orkestar Filharmonije povodom ustoličenja novoga nadbiskupa, Zadrana Petra Dujma Munzanija (Pietro Doima; Zadar, 1890. – 1951.).¹³⁴ Na programu su bila djela Monteverdija, Händela, Haydna, Wagnera, Lullyja i Bossija.

Slika 9. Plakat za koncert povodom ustoličenja nadbiskupa P. D. Munzanija.¹³⁵

SOCIETÀ' FILARMONICA DI ZARA
Sotto l'Alto Patronato di S. A. R. la Duchessa d'Aosta Madre
Sezione Musicale del Dopolavoro Provinciale

Stagione 1922-33 Anno LXXV

Martedì 26 aprile 1933 a. XI - ore 20
nel Teatro „VERDI“

**GRANDE CONCERTO
SINFONICO-CORALE**
in onore di S. E. Rev.^{ma}
Mons. Pietro Doimo Munzani

PROGRAMMA

MONTEVERDI - Sonata sopra "Sancta Maria,, (orchestra con cori)
HÄNDEL - Largo
HAYDN - 1° Tempo della "Sinfonia,, in re
WAGNER - "Parsifal,, - "Incantesimo del Venerdì santo,,
LULLI - "Ave coeli munus supernum . ." (coro e orchestra)
BOSSI - Inno di Gloria (coro e orchestra)

Maestro concertatore e direttore
LUIGI COLONNA di STIGLIANO

NB. Per **Sigg. Soci** è a disposizione un numero limitato di biglietti d'ingresso, i quali possono ritirarsi al botteghino del Teatro **dalle ore 10 alle 13** il giorno del concerto

po »oslobodenim gradovima« (città redente) Zadru – Zara, Rijeci – Fiume, Puli – Pola i Gorici – Gorizia. Usp. <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/3834/pola-teska-krstarica>.

133 *** *Musica d'oggi: rassegna internazionale bibliografica e di critica [1919-1965]*, sv. 13. Milano: Ricordi, 1931., 95. https://www.google.hr/books/edition/Musica_d_oggi/LFUvAQAAIAAJ?hl=hr&gbpv=1&bsq=Luigi+Colonna++Stigliano+dirigente&dq=Luigi+-+Colonna++Stigliano+dirigente&printsec=frontcover

134 HR-DAZD, Zbirka Tiskovine 386, 23/65; 26/65; 33/65.

135 HR-DAZD, Zbirka Tiskovine 386, 33/65.

I mjesec dana poslije Filharmonijski orkestar priređuje koncert u kazališnoj dvorani. Uz ulomke iz opera Musorgskog, Puccinija, Meyerbeera, Leoncavalla i Verdija, izveli su i Mendelssohnov *Trio op. 49* za violinu, violončelo i klavir. Solisti koncerta bili su Zadrani – sopranistica Elena Stipanovich, tenor Giuseppe Krekich, bariton Riccardo Zerauschek, violinist Michele Kowalczyk, violončelist Umberto Bonmassar i pijanist Luigi Colonna di Stigliano koji je ravnao orkestrom.¹³⁶ U kazališnim prostorima Društva održan je i studijski koncert na kojem su nastupali njihovi brojni učenici. U programskom letku tako iščitavamo o bogatom programu, ali i o mladim glazbenicima koji su tada nastupali (Duro Aldo, Ledvinka Carlo, Mario Fattovich, Lidia Predonzan, Esperia Allacevich, Lina Mialjević, Giulia Millich, Nora Radman i dr.). Također, navedeni su i profesori klavirskoga (Ersillia Perini i Luigi Collona), gudačkog (Giuseppe Zink) te puhačkog odjeljenja (Luigi Adulmar).¹³⁷ U siječnju 1934., na koncertu u organizaciji *Istituto fascista di cultura* pod pokroviteljstvom princeze Helene, vojvotkinje od Aoste,¹³⁸ filharmoničari su izveli djela Beethovena, Verettija, Stravinskog, Chopina, Verdija i Rossinija. U veljači 1934. krovna kulturna, fašistička organizacija *A. Collauti*, organizirala je koncert u filharmonijskim kazališnim prostorima umjetniku **Geniju Saderiju** (? – ?). Na koncertu naslova *La canzone regionale Italiana* pijanist Saderi izvodio je tradicijska djela iz Toscanne, Sicilije, Venecije, Istre i Pule u obradi za klavir.¹³⁹

Od 1934. čini se da nije bilo koncerata u Kazalištu. Naime, već je tada kazalište imalo nekih nedostataka u konstrukciji, pa je 1936. definitivno zatvoreno. Pripremni radovi na rekonstrukciji započeti su u tijeku Drugoga svjetskog rata, tek 1942., ali je savezničkim bombardiranjem 1944. sve zaustavljeno, i to zauvijek!

Krajem rata, iako potpuno srušen, Zadar ne odustaje od kulturnoga života. Unutar ruševina koje su još godinama bolno podsjećale na nekadašnji sjaj Zadra, koncertni život nastavio je teći, ali u prostoru novoga Narodnog kazališta (Kazalište *Nazionale*) koje se nalazilo u blizini nekadašnjega Plemičkog kazališta. Već od 1945. u Zadar stižu renomirani domaći umjetnici poput splitske sopranistice Zlatke Radica (Split, 1904. – 1990.)¹⁴⁰ te violinista međunarodnoga ugleda Zlatka

136 *Ibid.*

137 HR-DAZD, Zbirka Tiskovine 386, 35/65.

138 »Soto l'Alto Patronato di S. A. R. la Duchessa d'Aosta Madre«. Usp. HR-DAZD, Zbirka Tiskovine 386, 104/65. Princeza Helena od Orléansa rodila se u Engleskoj kao pripadnica svrgnute francuske kraljevske dinastije Capet-Bourbon-Orléans. Po izravnoj ženskoj liniji bila je princeza Helena od Orléansa poljskog podrijetla, kao potomak Marije Leszczyńske, supruge francuskog kralja Luja XV. i kćeri poljskog kralja Stanislava Leszczyńskog. Princeza Helena udala se 1895. za talijanskog princa Emanuela Filiberta, vojvodu od Aoste, koji je bio sin španjolskog i unuk talijanskog kralja. Time je postala vojvotkinjom od Aoste, što je bio prestižan položaj u Kraljevini Italiji. U dobi od 28 godina rodila je princa Aimonea koji je za vrijeme režima NDH trebao postati hrvatskim kraljem. Aimone je umro 1948. godine, a majka ga je nadživjela, preminuvši 1951.

139 HR-DAZD, Zbirka Tiskovine 386, 66/21 i 23.

140 Više o Zlatki Radica u Marija Barbieri: Zlatka Radica, *Opera.hr*. <https://opera.hr/index.php?p=article&id=3006>

Balokovića (Zagreb, 1895. – Venecija, 1965.), a mnoge od tih koncerata potpomogao je Američki komitet.¹⁴¹

ZAKLJUČNO

U drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća koncertni život u Zadru odvijao se u čak nekoliko koncertnih prostora – u Čitaonici, Kazinu, katedrali sv. Stošije i drugim crkvama te na javnim prostorima poput gradskog perivoja ili zadarske rive. Ipak, najveći i najatraktivniji koncertni prostori bili su u kazalištima, Plemićkom i Novom. U ovome radu istakli smo samo koncerte u Novome kazalištu o kojima, od njegova osnutka 1865. do obustave rada 1936. (odnosno rušenja 1945.), progovaraju arhivsko gradivo i periodika. O nekim koncertima danas imamo šture informacije pa ih ovdje nismo sve navodili. I dok su u Čitaonici i prostorima drugih hrvatskih društava nastupali uglavnom hrvatski umjetnici, na kazališnoj pozornici nastupali su gotovo jednako svi – glazbenici iz brojnih zemalja Austro-Ugarske Monarhije. To su većinom bili solisti (pjevači ili instrumentalisti) uz koje bi nastupali i zadarski glazbenici – klavirsku pratnju uglavnom je svirao Antonio Ravasio, dok je Nikola Strmić sudjelovao s jednim ili dvama brojevima. Gostujućim glazbenicima znali su se pridružiti i iskusni domicilni pjevači diletanti, npr. Antonio Gosetti i Carla Defranceschi, a i poneki mladi umjetnici. Prema navodima iz inozemnih novina, možemo zaključiti da su gostujući umjetnici bili mahom ugledni glazbenici s dugogodišnjom karijerom, ili pak mladi talentirani glazbenici koje su lokalne novine najavljivale kao velike glazbene nade. Osim solista i manjih komornih sastava, koncertnu pozornicu u Kazalištu nerijetko su punile i operne, mahom talijanske trupe koje su tih sezona bile zadužene za operni život. Tako je u koncertnu sezonu 1894. veliko osvježenje unijela talijanska operna družina Giovannija Ansaldo, *La Compagnia Lirico-Coreografica* iz Genove. Uz svoj redovni operni program kojim su te jesenske sezone zabavljali Zadrane, ponudili su i koncert uglavnom s djelima operne provenijencije, ali i jednu baletnu večer.¹⁴² I talijanska trupa *La Compagnia lirica* Giuseppea Grisantija ponudila je koncertni program s ulomcima poznatih opera Leoncavalla, Mascagnija, Verdija, Puccinija i dr.¹⁴³ Uobičajeni tipovi koncerata još od ranijih desetljeća bile su tzv. *beneficiate* koje su se održavale u čast nekog od glavnih pjevača, za koje bi se na ulazu u dvoranu sakupljali dobrotvorni priloz.

I dok su koncerti u Hrvatskoj čitaonici ugošćavali uglavnom »domaće« glazbenike s izvedbama djela hrvatskih i drugih slavenskih autora, Kazalište je nje govalo raznovrsniji repertoar s naglaskom na poznata djela europske i svjetske scene. Krajem 19. stoljeća to su i dalje bili ulomci i obrade poznatih romantičnih opera, ali nerijetko i vrhunska instrumentalna, uglavnom komorna djela zrelih i

141 Nije sigurno o kojem se komitetu radi.

142 Zbirka Kazališni plakati. Znanstvena knjižnica Zadar.

143 *Ibid.*

kasnih romantičara. Prema dosadašnjim saznanjima, suvremena djela skladatelja 20. stoljeća rijetko su izvođena (npr. Debussy). Iz uvida u repertoare drugih dalmatinskih i hrvatskih gradova u okviru Austro-Ugarske, može se zaključiti da su mnogi inozemni glazbenici dolazili na dulje turneje po našim gradovima. Najčešće se radilo o tzv. dalmatinskim turnejama (Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor), koje su ponekad uključivale i Zagreb te Osijek. Neki su se glazbenici rado vraćali u Zadar gdje ih je zadarska publika uvijek rado slušala. Zanimljivo je istaknuti da je periodika marno izvještavala o koncertima u kazalištu, ponekad i s biografskim crticama o umjetnicima. Uz to, nerijetko je davala i kritičke osvrtne o izvedbama, što nam neposredno govori o kvaliteti izvođača, ali i receptivnosti zadarske publike. Zadarski tiskari redovito su tiskali plakate, oglase, letke i programske knjižice čija nam brojnost danas svjedoči i o marketinškom duhu onodobnog Zadra.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

HR-DAZD – Obiteljski fond Rolli, 355, 109.
HR-DAZD Tiskovine, 386, kutija 64, 65, 66.
Znanstvena knjižnica Zadar, Kazališni plakati.

PERIODIKA

Il Dalmata, 21. ožujka 1908., 23.
Il Nazionale, 30. travnja 1870., 35/9.
Laibacher Tagblatt, 24. siječnja 1880, 19/13.
L'Arte, 28. veljače 1882., 4/12.
Le Ménestrel : journal de musique, 2. siječnja 1881., 5/47., 38.
Musikalishes Wochenblatt, 24. lipnja, 1909., 13/14, 206.
Narodni list, 7. prosinca 1878., 96/17.
Narodni list, 4. prosinac 1878., 95/17
Narodni list, 5. ožujka 1879., 9/18.
Narodni list, 30. travnja 1879., 34/18
Narodni list, 7. svibnja 1879., 36/ 18.
Narodni list, 10. ožujka 1880., 20/19.
Narodni list, 13. ožujka 1880., 21/19.
Narodni list, 11. svibnja 1881., 36/20.
Narodni list, 14. svibnja 1881., 37/20.
Narodni list, 18. svibnja 1881., 38/20.
Narodni list, 14. ožujka 1883., 24/33.
Narodni list, 9. veljače 1887., 12/26.
Narodni list, 18. srpnja 1888., 56/27.

- Narodni list*, 7. studenog 1888., 88/27.
Narodni list, 3. svibnja 1893., 35/32.
Narodni list, 26. siječnja 1895., 8/34.
Narodni list, 30. siječnja 1895., 9/34.
Narodni list, 18. svibnja 1904., 40/48.
Narodni list, 13. travnja 1904., 30/43.
Narodni list, 3. prosinca 1904., 97/43.
Narodni list, 8. travnja 1905., 28/44.
Narodni list, 11. siječnja 1906., 4/45.
Narodni list, 27. prosinca 1906., 104/45.
Narodni list, 14. travnja, 1909., 30.
Narodni list, 31. svibnja 1913., 40/52.
Narodni list, 7. lipnja 1913., 44/ 52.
Narodni list, 14. lipnja 1913., 46/52.

LITERATURA

- ***: Agrenjev-Slavjanski, Dimitrij Aleksandrovič, *Hrvatska enciklopedija* (1941) 1, 111. <https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=654>
- ***: Fabbri, Umberto, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18790>
- ***: *La Cultura musicale Bologna*, 2, 1923., 47. <https://www.ripm.org/?page=JournalInfo&A-BB=CUL>
- ***: *Musica d'oggi: rassegna internazionale bibliografica e di critica [1919-1965]*, sv. 13, Milano: Ricordi, 1931., 95. https://www.google.hr/books/edition/Musica_d_oggi/LFUvAQAAlAAJ?hl=hr&gbpv=1&bsq=Luigi+Colonna++Stigliano+dirigente&dq=Luigi+Colonna++Stigliano+dirigente&printsec=frontcover
- ***: *Rivista della Beneficenza pubblica*, Milano: Tipografia Emilio Civelli, 31. siječanj 1881., 1/9, 441.
- ***: Bendazzi, Luigia: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 8, 1966. https://www.treccani.it/enciclopedia/luigia-bendazzi_%28Dizionario-Biografico%29/
- Brankica Ban: Strossmayer i glazba, u: *Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike – europski realiteti*. 200. obljetnica rođenja Josipa Jurja Strossmayera, ur. Ž. Pavić, I. Žužul i dr., Osijek, 2016., 11-27.
- Barbieri, Marija: Giovanni Scarneo (Ivan Škarnić). <https://www.opera.hr/index.php?p=article&id=2979>
- Barbieri, Marija: Marko Vušković, *Opera.hr*, 2015. <https://opera.hr/index.php?p=article&id=3002>
- Biskupović, Alen: Plesna umjetnost i kritička recepcija u osječkim dnevnim listovima »Hrvatska/Narodna obrana« i »Hrvatski list/glas« od 1907. – 1945. godine, *Književna revija*, br. 1/2., 2013., 9.
- Burić Čenan, Katica: Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvog svjetskog rata, doktorska disertacija, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016., 93-94.
- Burić Čenan, Katica: *Marco Battagel di Zara: Sonata za trio (oboa, klarineta, fagot) i gitaru*, Zagreb: HUOKU 2019. (Predgovor partituri)

- Burić Čenan, Katica: Nikola Strmić i Antonio Ravasio – nositelji glazbenoga života u Zadru u drugoj polovini 19. stoljeća, *Bašćinski glasi*, knj. 13, 2017. – 2018., 121-142.
- Burić Čenan, Katica: Pjevači i pjevačice u okviru Zadarske filharmonije – prilog istraživanju zadarske glazbene prošlosti u drugoj polovini 19. stoljeća, *Arti Musices*, 49/2, 2018., 269-302.
- Burić Čenan, Katica: Zadarski skladatelj Giovanni Salghetti-Drioli (1814. – 1868.). Kulturno-društveni poticaji stvaranja glazbenog opusa, u: *Lisinski /Jelačić. Glazba, umjetnost i politika: revolucije i restauracije u Europi i Hrvatskoj 1815. – 1860.*, ur. S. Tuksar, V. Katalinić, P. Babić i S. Ries, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatsko muzikološko društvo, 2021., 815-839.
- Burić Čenan, Katica: *Zadarski slavuji – braća Antonio i Gaetano Pini-Corsi*, Sveučilište u Zadru, 2022.
- De Lorenzo, Leonardo: *My Complete Story of the Flute: The Instrument, The Performer, The Music*, Lubbock, Texas: Texas Tess University press, 1992., 220.
- Dobronić-Mazzoni, Rajka: Obitelj bečkih harfista Zamara i Marche des Croates Antona Zamare, *Arti musices*, 34/1-2, 2003., 187-197.
- Galván, Gary; Furman Schleifer, Martha (ur.): *Latin American classical composers: a biographical dictionary*, Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield, 2016. https://www.google.hr/books/edition/Latin_American_Classical_Composers/JrZnC-gAAQBAJ?hl=hr&gbpv=1&dq=Giovanni+Gianetti+piano&pg=PA77&printsec=frontcover
- Goglia, Antun: Hrvatski glazbeni zavod 1827—1927, Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare u Zagrebu, 1927.
- Thompson, Oscar; Bohle, Bruce (ur.): Gianetti Giovanni, *The International Cyclopedia of Music and Musicians*, ur. Oscar Thompson, New York Toronto: Dodd, Mead & Company; London: J.M. Dent & Sons LTD, 1975., 818. https://www.google.hr/books/edition/The_International_Cyclopedia_of_Music_an/aX7UtlXMCJUC?hl=hr&gbpv=1&dq=Gianetti+-Giovanni,+The+International+Cyclopedia+of+Music&pg=PA818&printsec=frontcover
- Giannetti, Luca: Giannetti Giovanni, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 54 (2000). https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-giannetti_%28Dizionario-Biografico%29/
- Schleifer, Martha Furman; Galván, Gary: *Latin American Classical Composers: A Biographical Dictionary*, 2016., 77.
- Falaschini, Nadia et al. (ur.): *Homo Adriaticus : identità culturale e autoscienza attraverso i secoli; atti del convegno internazionale di studio*, Ancona: Diabasis, Reggio Emilia, 1998., 478.
- Hanslick, Eduard: *Concerte, Componisten und Virtuosen der letzten fünfzehn Jahre, 1870-1885*, Berlin: Allgemeiner Verein für Deutsche Literatur, 1886., 287-288.
- Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za književnost i teatrologiju, 1980., 259.
- Lawson Aber-Count, Alice: Zamara, Antonio, *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.30805>
- Martens, Frederick Herman: *Violin Mastery: Talks with Master Violinists and Teachers*, New York: Frederick A. Stokes Company, 1919., 60-74. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/15535/pg15535-images.html>
- Ruck, Lovorka: Glazbeni život u Rijeci u 19. stoljeću, *Arti Musices*, 35/2, 2004., 188.
- Sabalich, Giuseppe: *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781–1881)*, Rijeka, Zadar: F. Battara, 1904., 1922.

- Schreiber, Ingeborg: *Max Reger in seinen Konzerten: Programme der Konzerte Regers*, F. Dümmler, 1981., 273.
- Seidl, Claudia: »Ein großer Fortschritt für meine Sache« Max Reger kommt nach Wien, *Mitteilungen der Internationalen Max-Reger-Gesellschaft*, 3/42, 2022. <https://doi.org/10.25372/mimrg.v20223416>
- Sorrenti, Pasquale: *I musicisti di Puglia*, Bari: Laterza & Polo, 1966., 320.
- Székely Josef: Bildarchiv Austria. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ThereseZamara.jpg>
- Šaban, Ladislav: Adelman, Jakov, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1983. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=315>
- Šunjić Ankica: Katalinić Jeretov, Rikard, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=191>
- Tolomeo, Rita: La lettera mercantile in età moderna: evoluzione e specializzazione (Esempi dall'Archivio Drioli), *Una fonte per gli studi storici*, Archivio per la storia postale: comunicazione e società, 2005., 7, 27–38.
- Tomić Ferić, Ivana; Burić Čenan, Katica: Crtice iz povijesti glazbenoga obrazovanja u Kraljevini Dalmaciji (1867. – 1918.): dvije studije slučaja, u: *Glazbena pedagogija u svjetlu sadašnjih i budućih promjena 7. Multidisciplinarna susretišta: istraživanja glazbenoga odgoja i obrazovanja*. Zbornik radova Sedmoga međunarodnog simpozija glazbenih pedagoga, ur. Sabina Vidulin, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Muzička akademija u Puli, 2021., 179-207.
- Tomić Ferić, Ivana: Skica za glazbenu sliku Splita u jeku Velikoga rata (1914-1918), u: *Prvi svjetski rat (1914.-1918.) i glazba. Skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaji / The Great War (1914-1918) and Music. Compositional Strategies, Performing Practices, and Social Impacts*, ur. Stanislav Tuksar i Monika Jurić Janjik, Zagreb: HMD, 2019., 653-677.
- Wasielewski, Wilhelm Joseph von: *Die Violine und ihre Meister*, Leipzig: Breitkopf u. Hartel, 1920., 653.
- Wiki Tree: Giuseppina Carolina Scaramelli (1842 – 1932). <https://www.wikitree.com/photo.php/b/ba/Scaramelli-6.jpg>
- Wikimedia Commons: Therese Zamara. Bildarchiv Austria. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ThereseZamara.jpg>

SUMMARY

CONCERTS ON THE THEATRE BOARDS – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF THE NEW THEATRE IN ZADAR (*TEATRO NUOVO*) (1865 – 1945)

The paper presents the concert life of Zadar in the second half of the 19th and the first half of the 20th century, that is, the concerts that were held in the hall of the Zadar New Theatre (*Teatro Nuovo / Teatro Verdi*). The name New Theatre (*Teatro Nuovo*) was given as there already existed the long-standing first opera theatre in Zadar – Aristocratic Theatre (*Teatro Nobile*) – which operated since 1784. In 1901, the New Theatre was renamed to the Verdi Theatre (*Teatro Verdi*) in memory of Giuseppe Verdi, who died that year. The paper starts from the

research of archival material, namely concert posters, leaflets and programmes kept in the State Archives in Zadar and the Zadar Scientific Library, as well as periodicals of the time, mainly *Narodni list*. In the analysis of the performances of numerous national and international artists, the paper openly discusses the repertoire, audience and reviews, as well as the frequency of concerts in the period from the construction of the New Theatre in 1865 to the last performances in the 1930s and the demolition of the Theatre in 1945. The permanent members were the resident musicians from Zadar Philharmonic Society, which organised five to eight concerts a year, often performing with guest artists. On the concert stage of the Zadar Theatre, musicians from Zagreb, Split, Rijeka and other cities of Croatian historical areas performed, while the foreign musicians were mainly from Italy, but also from Germany and Russia. An insight into the concert activities of the New Theatre, without mentioning other sites here (Aristocratic Theatre, St. Stošija Cathedral, Croatian Reading Club, etc.) demonstrates prolific interacting of local and foreign musicians, which ensured the audience's understanding of the contemporary European music scene and the performance varieties.

Keywords: New Theatre, Zadar, concert life, Zadar Philharmonic Society.